

OPHEF

Met het verstrijken van het jaar 1882 kwam niet alleen het einde van het eerste lustrum van de Amsterdamse SDV in zicht, maar brak daadwerkelijk een nieuw tijdvak voor de socialisten aan. De 'zaalafdrijving' door commissaris Stork, en meer nog de publicitaire ophef die erop volgde, was in dat opzicht een teken aan de wand. Voortaan zouden de 'socialen' volop in de publieke aandacht staan en er zelf alles aan doen dat zo te houden. Gevolg daarvan was dat het ledental van de SDB-afdeling Amsterdam met sprongen begon te groeien. De tweehonderd Amsterdamse socialisten van 1883 zagen hun aantal het volgend jaar verdubbeld, in 1885 groeide de afdeling verder tot zevenhonderd leden en in 1886 zelfs tot naar schatting duizend leden.¹ Indrukwekkender misschien nog dan de groei van het ledental waren de socialistische 'monstermeetings', die in de jaren 1885-1888 soms door meer dan achtduizend Amsterdammers werden bijgewoond.

Dat juist dit jaren van diepe economische recessie en grootscheepse werkloosheid waren, was aan het succes van de SDB niet vreemd. De Amsterdamse socialisten droegen aan de maatschappelijke onrust echter het hunne bij, door het optreden meer en meer te verleggen naar de openbare weg. Op 4 november 1883 eindigde een drukbezochte meeting voor het algemeen kiesrecht in een spontane demonstratie richting het Telegraafkantoor. Dit modernistische, maar toch wat eigenaardige einddoel werd gekozen om een ter vergadering aangenomen motie aan de leden van de Tweede Kamer te kunnen verzenden. Belangrijker was echter dat, voor het eerst sinds de hoogtijdagen van de Internationale, Amsterdamse werklieden hun grieven en verlangens kenbaar maakten door massaal en orde-lijk over straat te gaan. Voor velen was het inderdaad, zoals bewonderaar Joan Nieuwenhuis het uitdrukte: 'Een nieuwe "richting" in de volksbeweging. De richting van Klaas Ris.'² Nog belangrijker dan de incidentele demonstraties was het feit dat de Amsterdamse sociaal-democraten begonnen met het regelmatig colporter van oproerig drukwerk langs de openbare weg.

[11] 'Wij staan pal!' Johan Herman Geel, behanger en wreker van de socialistische eer.

'KOOPT EN LEEST!'

Plannen voor het op straat uitventen van *Recht voor Allen* hadden in Amsterdam al vroeg bestaan. Straatcolportage was een niet geheel onbekend verschijnsel in de stad, al betrof het dan vrijwel uitsluitend de sensatie-bulletins van het *Vliegend Blad*, dat door 'Malle Marten' luidkeels aan de man werd gebracht. Deze Marten was met zijn nering een bekende straatfiguur geworden. Al in 1874 was hij eens door de makers van het toenmalige *De Werkman* benaderd om ook hun

blad op straat te verkopen, maar daar had hij toen geen brood in gezien.³ Penning zou er vele jaren nadien aan herinneren, dat dezelfde Malle Marten echter wel met de eerste nummers van *Recht voor Allen* de straat was opgegaan. Lang had dat echter niet geduurd, want nadat iemand Marten op de hoogte bracht van de slechte bedoelingen van het nieuwe blad, had hij alle medewerking gestaakt.⁴ Het zou nog tot 1883 duren voor de Amsterdamse socialisten op het idee kwamen het werk dan maar zelf ter hand te nemen.

De straatcolportage van *Recht voor Allen* eerst en talloze afzonderlijke brochures al snel daarna, droeg veel bij aan de gespannen, revolutionaire atmosfeer die de geesten in Amsterdam rond de jaren 1885-1886 met angst of verwachting vervulde. De arbeidersbevolking was sinds 1870 explosief gegroeid en datzelfde gold voor de oppervlakte van de stadsbebouwing. De veranderingen waren ingrijpend en structureel: terwijl een grote golf immigranten de arbeidersklasse kwam versterken, werd de stad door steeds meer welgestelden verlaten. Dat het achterblijvende deel van de elite zich terugtrok op excentrisch gelegen nieuwe bolwerken als de buurt rondom het Vondelpark, versterkte de tendens nog verder: Amsterdam werd, meer nog dan voorheen, een arbeidersstad.⁵ In het verslag over het jaar 1882 vatte de Amsterdamse Kamer van Koophandel de ontwikkeling bondig samen: 'voor het kalme Amsterdam van vroeger is vrij snel een woelige wereldstad in de plaats getreden'.⁶ Aan vijftien jaar van economische expansie zou in 1884 echter een voorlopig einde komen. Een diepe en langdurige recessie deed vele duizenden Amsterdamse werklieden op straat belanden. Daar werden zij luidruchtig welkom geheten door de socialisten, die uit de crisis nieuw revolutionair elan wisten te putten.

Dat de Amsterdamse sociaal-democraten in 1883 een meer offensieve koers insloegen, leek te worden aangekondigd door een wisseling van de wacht. Hendrik Gerhard, die tot dan toe de Amsterdamse afdeling had aangevoerd, wilde niet langer. Na jaren van ijveren onder erbarmelijke omstandigheden en gesloopt door aanhoudende ziekte, wilde Gerhard 'eraf'. Ondanks aandringen van zijn vrienden weigerde hij zich opnieuw beschikbaar te stellen. De Limburgse typograaf Willem Vliegen was nog maar net lid van de Amsterdamse SDB toen hij de dramatische vergadering bijwoonde:

Het scheen, als kon men zich niet voorstellen, dat de man, die de vergaderingen in 't vervolg leiden zou, een ander zou zijn dan hij. Alle sprekers – en velen gevoelden behoefte tot spreken – drongen krachtig aan op aanblijven. De een smeekte half, een ander deed een beroep op het plichtsgevoel van den weigeraar. Het mocht alles niet baten.⁷

Nu was Gerhard niet de enige oudgediende. Met hem hadden ervaren mannen als Klaas Ris, Willem Ansingh en zelfs nog een oud-leerling van Evert Hartman, J. J. Seelhorst, zitting in het afdelingsbestuur.⁸ Niets leek dan ook meer voor de hand te liggen dan dat vice-voorzitter Klaas Ris de door Gerhards vertrek ontsta-

ne vacature zou gaan vervullen. Het liep evenwel anders.

Tot veler verwondering en ongenoegen koos een verhitte ledenvergadering in het najaar van 1883 een bestuur waarin niet een der veteranen, maar Jan Antoon Fortuyn als voorzitter zou optreden. Jan Fortuyn was toen nog maar een jaar lid van de SDB, 28 jaar jong, ongehuwd en hij woonde zelfs nog bij zijn vader en moeder thuis. De generatiewisseling verliep dan ook niet zonder pijn. Klaas Ris had nota bene in 1868 nog met de vader van deze Fortuyn aan de wieg van de Bouwmaatschappij ter verkrijging van Eigen Woningen gestaan. Vader Jan Fortuyn was daarnaast bestuurder geweest van de Amsterdamse metselaarsvereniging Door Eendracht Saamgebracht, waarvan de voorzitter Herman Smit enige tijd voorzitter van de Amsterdamse afdeling van de Internationale was geweest.⁹ De oude Fortuyn was derhalve geen onbekende voor de socialisten, maar dat deed niets af aan het wantrouwen dat sommigen jegens zijn zoon koesterden.

Vader en moeder Fortuyn hadden hun enige zoon Jan Antoon geen metselaar laten worden, maar kantoorklerk. Dat betekende een flinke stap in opwaartse richting, maar voedde tegelijkertijd het wantrouwen der oude getrouwen. Toen Fortuyn voorzitter werd van de Amsterdamse afdeling, werkte hij als procureursklerk bij het vooraanstaande financiershuis Wertheim & Gompertz. Strikt objectief kon Fortuyn daardoor misschien wel gerekend worden tot de klasse der loonarbeiders, veel belangrijker was echter de subjectieve indruk van een jonheer met 'witte boord'. Dat Fortuyn werkte op een deftig kantoor aan de Amstelstraat, schiep merkbaar afstand tot de wereld van zijn partijgenoten. Zij immers werkten in grote meerderheid met hun handen en deden dat gewoonlijk in de Jordaan. Alleen al daarom leidde zijn verkiezing in plaats van Ris tot voorzitter aanvankelijk tot onvrede: de jonge Fortuyn leek verdacht veel op een 'heer'.¹⁰

Dat de angst voor overheersing door de hogere standen zich vooral op kantoorbediende Fortuyn richtte, was merkwaardig. In de eerste jaren dat Hendrik Gerhard de Internationalen had aangevoerd, had diens uitzonderlijk hoge weekloon van omstreeks 30 gulden nimmer aanstoot gegeven, evenmin als zijn herhaaldelijk adverteren om 'jongmaatjes' en 'leerjongens' in *De Werkman*.¹¹ Zowel de Internationale als de SDB telde bovendien heuse middenstanders onder de bestuurders van de Amsterdamse afdeling. Zelfstandige ondernemers als kruidenier Jan Mater en tapper P.J. Penning waren misschien nog wel onwaarschijnlijker arbeidersleiders dan de klerk Fortuyn. Dat de eerstgenoemden door hun geestverwanten niet als buitenstaanders werden gezien, was behalve aan hun langere staat van dienst te danken aan het feit dat hun nering, naar functie en geografische ligging, onverbrekelijk deel uitmaakte van de arbeiderswereld. In dat opzicht waren Gerhard, Mater en Penning, ondanks de sociale en financiële afstand, meer 'eigen' dan een schamele loontrekker als Fortuyn.

Toch wende men snel aan de nieuwe afdelingsvoorzitter, die in 1885 trouwde met de dienstbode van Domela Nieuwenhuis, een boekwinkeltje opende in de Jordaanse Tuinstraat en in zijn optreden als socialist alle schijn van 'heerschap'

zorgvuldig vermeed. Juist onder leiding van Jan Fortuyn zou de SDB in Amsterdam haar grootste bloei doormaken. Al spoedig bewees Fortuyn bovendien minder ver van zijn illustere voorgangers af te staan dan aanvankelijk was gevreesd. Voorzien van een 'radde' en vlijmscherpe Amsterdamse tong, altijd ad rem en met een nimmer falend gevoel voor publiciteit toonde hij zich, tegen veler verwachting in, wel degelijk een waardig plaatsvervanger van Klaas Ris.¹² Bovendien bleek zijn professionele komaf niet alleen nadelig. Terugblikkend was eenieder het erover eens dat Jan Fortuyn, met zijn zakelijk vernuft en reclametalent, een bij uitstek geschikte figuur was om de beweging een nieuw tijdperk van publiek optreden binnen te leiden.¹³

Het voornaamste instrument in het publieke optreden van de sociaal-democraten werd de colportage van *Recht voor Allen*. Het besluit om nieuwe lezers van het partijorgaan op straat te gaan zoeken, werd genomen nadat daarmee in Rotterdam en Den Haag de eerste ervaringen waren opgedaan. Amsterdam was dus niet de eerste plaats waar de colportage ter hand werd genomen, wel zou het juist hier voor de meeste beroering zorgen. Een aantal Amsterdamse socialisten zou zich bovendien juist als colporteur een ware heldenstatus weten te verwerven.

Karel Antonie Bos besloot in 1883 zijn vaste betrekking als suikerbakker in de fabriek van Spakler & Tetterode op te zeggen. Dat was een opmerkelijk besluit, temeer omdat juist deze raffinaderij bekend stond als een van de betere werkgevers in Amsterdam. De tweehonderd werklieden van deze fabriek aan de Lijnbaansgracht bij het Leidseplein konden zich gelukkig prijzen met een werkgever die het hele jaar door werk gaf, de werktijden in een heus reglement had vastgelegd, pensioen betaalde en in de schaft liet kiezen tussen koffie en bier. De suikerbakkers van Spakler & Tetterode zagen hun weekloon bovendien aangevuld met kleine extra's als de opbrengsten uit het verkopen van verpakkingsmateriaal en, sinds de kermis was afgeschaft, een gratis bezoek aan Artis in de septemberdagen.¹⁴ K.A. Bos zag van dat alles vrijwillig af om voortaan te trachten zijn gezin in leven te houden met de opbrengst van de verkoop van socialistisch drukwerk.

Het moet een stap in het ongewisse zijn geweest. Het huwelijk met zijn nichtje Catherina de Bruijn was even vruchtbaar als begroetelijk gebleken. Hun oudste kind was weliswaar in februari 1876 op driejarige leeftijd overleden, maar juist een paar dagen daarvoor was alweer een zoon geboren.¹⁵ Deze Johannes Jacobus kreeg in 1877 en 1878 gezelschap van een zusje en broertje, die met hem in leven zouden blijven. Ondanks pogingen tot geboortebeperking werd in november 1882 weer een meisje geboren.¹⁶ Nog voor haar eerste verjaardag zegde vader Bos vrijwillig zijn vaste betrekking als suikerbakker vaarwel om zich in het onzekere bestaan van straatverkoper van geruchtmakende maar vooralsnog incurante artikelen te storten. Dit besluit moet achteraf zo onwaarschijnlijk hebben geleken, dat bij zijn dood in 1899 zowel aan de groeve als in de socialistische pers werd verteld dat Bos om zijn beginselen door Spakler & Tetterode was ontslagen

en daarom de colportage ter hand had genomen.¹⁷

In zijn functie van straatcolporteur speelde Bos met zijn handvol helpers een doorslaggevende rol in de enorme groei die de SDB in Amsterdam vanaf 1883 doormaakte. Had het socialisme tot dan toe vooral gefloreerd op beschutte plaatsen als de eigen vergaderlokaaltjes en tapperijen, waar steeds dezelfde oude bekenden zich tevreden stelden met onderlinge bespreking van grieven en oplossingen, met het aantreden van de eerste colporteurs betrad het socialisme de openbare ruimte. Alleen daar konden nieuwe krachten in groten getale worden gewonnen.

De wijze waarop de Limburgse letterzetter W.H. Vliegen in 1883 in aanraking kwam met de Amsterdamse socialisten, was illustratief geweest. Vliegen was nog maar kort tevoren in de stad aangekomen en werkzaam in een drukkerij die geen socialisten onder het personeel had. Van K.A. Bos kocht hij op straat zijn allereerste exemplaar van *Recht voor Allen*. Korte tijd later, op 3 september 1883, bezocht Vliegen een openbare bijeenkomst van de SDV, waar de Genste socialist Eduard Anseele op meeslepende wijze het woord voerde. Bos was erbij en stond in de zaal op zijn post achter de tafel met uitgestalde brochures. Aan de tafel van Bos kocht Vliegen die dag de bundel *Liederen en gedichten* uit het rode Gent en liet zich in één moeite door inschrijven als lid van de Amsterdamse SDB.¹⁸ Zonder het ijveren van Bos lijkt moeilijk voorstelbaar hoe een volslagen vreemdeling als Vliegen, zo kort na zijn arriveren, in aanraking had kunnen komen met de relatief gesloten wereld van Amsterdamse sociaal-democraten.

Het geloof in de overtuigingskracht van het eigen gedrukte woord was in deze jaren overigens wel heel sterk. Metselaar Jansen van Galen bestookte zijn vriend Jan van Zomeren, ook een metselaar maar een goed katholieke, al sinds hun kennismaking in 1873 met argumenten voor het socialisme: 'Mijn overredingskracht was echter niet sterk genoeg om Jan te overtuigen.' Wel liet Van Zomeren zich in 1878 meetrokken naar de eerste openbare bijeenkomsten van de SDV: 'Toen ik hem daartoe verleid had dacht ik nu is Jan gewonnen, maar mis hoor, vooralsnog gaf Van Zomeren geen krimp.'

Eindelijk verscheen '*Recht voor Allen*' van D.N. Dadelijk greep ik deze gelegenheid aan en stuurde v. Zomeren er telkens een over de post en nu begon ik te begrijpen, dat het zaad begon te ontkiemen, ik mocht hem het *Recht* niet meer over de post zenden, maar hij toonde belangstelling door het zelf te komen halen.¹⁹

Voor Jansen van Galen was de verspreiding van 'het *Recht*' onder vrienden een vrijwillig karwei. De 'echte' colporteurs moesten ervan zien te leven.

Toen K.A. Bos met zijn colportagetochten door de stad begon, woonde hij op het eiland Wittenburg, waar ook de colporteur J.C. Lebeau met de zijnen in een vochtige kelder huisde. Zijn zoon Chris Lebeau zou als vroegste herinneringen het beeld blijven meedragen van hoe hij op tafel werd aangekleed terwijl zijn

moeder met opgetrokken rokken in het water stond.²⁰ Moeder Grietje Lebeau verdiende als naaister het brood dat vader met colporteren niet wist te winnen en tot overmaat van ramp moesten de sociale principes ook in de huiselijke kring in praktijk worden gebracht:

En moeder, die kreeg in haar naaihuis 's middags twee boterhammen mee, één belegd, de ander niet, dat was zo de gewoonte en als ze dan thuis kwam, werden ze verdeeld. Maar vaak bracht vader een gast mee, een of andere zwerver, of een straatarme geestverwant, en dan moest die meedelen.²¹

De hongerige kinderen Lebeau konden de onbaatzuchtigheid van hun 'merkwaardig stel ouders' maar matig waarderen.

Kinderen van colporteurs als Bos en Lebeau zouden al snel meer reden tot klagen hebben dan armoede alleen. Vaders die bereid waren voor het ideaal hun huishouden in de waagschaal te stellen, ontzagen hun kinderen evenmin wanneer het werk meer handen vereiste. De kinderen werden door hun vaders meegenomen op de verkooptochten. De oudste zoon van K.A. Bos had al heel jong mogen meewerken:

Dan liep de kleine Jan Bos reeds als jongen van zes jaar van de ene colporteur naar de andere, om dadelijk thuis nieuwe kranten te gaan halen wanneer ze uitverkocht waren.²²

Chris Lebeau en zijn zusje Lena waren nauwelijks ouder dan Jan Bos toen ook zij het hunne aan de goede zaak mochten bijdragen:

dan stonden wij buiten ons huis in de straat te wachten en dan hoorden we verschillende straten verder vader al roepen: Koop en leest 'Recht voor Allen', dat was het sein voor ons om hem tegemoet te gaan en onze kranten in ontvangst te nemen, want dan gingen ook wij ze verkopen. Als we aan de fabriek stonden waar vader werkte, mijn jongste zuster en ik, dan spogen de arbeiders ons hun pruimsap in het gezicht en werden wij gestompt en geslagen. Maar we aanvaardden het altijd als heel gewoon.²³

Toen op 24 oktober 1885 een etmaal lang verboden was op straat te venten onder het roepen van 'Recht voor Allen, 2 cent!', bleek de beschikbaarheid van eigen 'jongens' goed van pas te komen. Die dag liepen de colporteurs zwijgend over straat, omringd door groepjes minderjarigen die het roepen van 'Recht voor Allen!' op zich namen.²⁴

Vrolijke herinneringen leverden dergelijke jeugdervaringen niet altijd op. De kinderen waren meermalen getuige wanneer hun vaders door omstanders werden uitgejouwd, beledigd en mishandeld of door agenten hardhandig werden opgebracht. Al in april 1884 klaagde Klaas Ris bij de burgemeester over het feit

dat de verkopers van *Recht voor Allen*, die zich 'daartoe op zaterdagavond op de openbare weg begeven voorzien van transparanten', herhaaldelijk door kwaadwillenden beledigd en mishandeld werden. Met name de met leuzen beschilderde borden of 'transparanten' die de colporteurs als reclamemiddel meedroegen, trokken de aandacht: niet alleen van kopers, maar ook van tegenstanders. Ris ontving de verzekering dat de politie de verkopers dezelfde bescherming zou blijven geven als ieder ander, al werd daarbij wel aangetekend dat de socialisten zichzelf konden helpen door minder opzichtig te werk te gaan en 'door het gebruik van transparanten achterwege te laten'.²⁵

Hadden ventende huisvaders als Bos en Lebeau op straat veel te duchten, welstand zouden zij al evenmin bereiken. Zelfs niet als zij sober, plichtsgetrouw en spaarzaam waren als K.A. Bos. SDB-bestuurder en typograaf Adriaan Rot maakte mee dat Bos tijdens een bestuursvergadering binnenviel met een zak vol geld, opbrengst van de bladverkoop, die normaal door hem bewaard werd:

Hij wilde het niet langer in huis hebben, want er werd in dat huis armoede geleden, en Bos wilde niet in de verleiding komen van dat geld, dat niet van hem was, iets te nemen.²⁶

Kinderen wier vader, zoals Lebeau, behalve strijdbaar socialist ook nog eens grote innemers waren, hadden het waarschijnlijk nog zwaarder te verduren. Lebeau was lang niet de enige die hooggestemde idealen combineerde met forse drankzucht en een wat 'losse' levensstijl. De in deze jaren ook druk colporterende kleermaker J.G. Eckhardt, vader van vijf kinderen en voormalig secretaris van de Haagse afdeling van de Internationale, zou met een zekere regelmaat door de Amsterdamse politie worden opgebracht. Soms gebeurde dat vanwege zijn brutaliteit tijdens de bladverkoop, maar vaak ook wegens openbare dronkenschap.²⁷

De colporteurs stonden voor een zware en ondankbare taak. Colporteur C.G. Tieman werd in januari 1891, wegens het verspreiden van stroobiljetten tegen de militaire loting, veroordeeld tot een gevangenisstraf van zes maanden. De medeplichtige K.A. Bos kreeg als recidivist voor hetzelfde feit maar liefst acht maanden opgelegd, en beiden besloten daarop wijselijk met hun gezinnen naar België te vertrekken. Ze zouden vervolgens wegens hun uitwijken door hun eigen kameraden in *Recht voor Allen* als lafaards worden gebrandmerkt. Bos kwam terug, zat zijn straf uit en wist in korte tijd eerherstel te verwerven. Ook Tieman keerde huiswaarts en annonceerde na zijn vrijlating in de zomer van 1892 de opening van een volksboekhandel in de Jacob van Lennepstraat 104, 'voorlopig' één hoog achter. Die zomer overleed zijn vijf maanden oude zoontje en verdere rampspoed bleef niet uit.²⁸ De volksboekhandel op één hoog achter trok maar weinig klanten en in november van dat jaar besprak de afdelingsvergadering de klachten die van verschillende kanten waren ingediend over Tiemans slordigheid bij het bezorgen van de kranten. Een maand later werd hij geroyeerd wegens het verduisteren van 68 gulden uit de afdelingskas. Tegelijkertijd begon Tiemans

vrouw in *Recht voor Allen* te adverteren om naai- en verstelwerk aan huis en drie jaar later rapporteerde de Amsterdamse politie dat Tieman weliswaar de colportage van revolutionair drukwerk had gestaakt, 'maar blijkens ingewonnen inlichtingen prostituteert zijn vrouw zich nu'.²⁹

Dat de inkomsten voor de socialistische straatventers zelf soms nogal tegenvielen, kan ook worden afgeleid uit een opmerkelijke overeenkomst tussen kleermaker-colporteur J.G. Eckhardt en de Amsterdamse burgemeester. In ruil voor een eenmalige ondersteuning van 10 gulden had de colporteur begin 1887 beloofd, zijn leven te beteren. Die belofte kwam na een periode van bijna twee jaar waarin Eckhardt bij herhaling voor opschudding had gezorgd. Blijkbaar was uiteindelijk zelfs hij het eindeloze geploeter langs de straten moe geworden. De bescheiden financiële tegemoetkoming van de burgemeester weerhield Eckhardt er overigens niet van, kort na betaling zijn geruchtmakend optreden met frisse moed te hervatten.³⁰

De colportage van *Recht voor Allen* door deze al dan niet tragische helden werd, niet in de laatste plaats dankzij de opstootjes en volksoplopen waarmee zij steeds gepaard ging, een doorslaand succes. Was het weekblad in 1879 van start gegaan met tweehonderd abonnees en een oplage van vierhonderd stuks, dankzij de colportage begon met name de losse verkoop vanaf 1883 met sprongen te stijgen. Met ingang van 1 januari 1885 verscheen *Recht voor Allen* tweemaal per week en in dat jaar werden op de eigen pers van de Duitse partijgenoot Bruno Liebers in Den Haag oplagen tot wel 43.000 exemplaren gedrukt. Een belangrijke factor in dit succes was, naast de nieuwe verspreidingsmethode, de veranderde inhoud van het blad. Aanknopen bij de scandaleuze toon van de radicale volkspers uit een eerdere periode, sloeg *Recht voor Allen* in deze jaren munt uit geruchtmakende en prikkelende onthullingen van wellustige uitspattingen in de hoogste, maar door en door geperverteerde kringen van Europa. In 1886 werd, met een incidentele oplage van 60.000 exemplaren, een absoluut hoogtepunt bereikt. De gemiddelde oplage in dat jaar was met 30.000 exemplaren al even indrukwekkend. Dat deze cijfers vooral te danken waren aan de losse verkoop door straatcolporteurs en 'volksboekhandelaars', bleek uit de schamele hoeveelheid abonnees: nog geen tweeduizend in het topjaar 1886.³¹

Voorzitter Jan Fortuyn, wiens volksboekhandel in de Tuinstraat in 1885 de deuren opende, zou later beweren er op sommige zaterdagavonden acht- à twaalfhonderd kranten verkocht te hebben. Bijzonder in trek was ook de schandaalkroniek *Koning Gorilla*, die begin 1887 verscheen en door het publiek niet ten onrechte gelezen werd als een biografie van koning Willem III. Fortuyn beweerde van deze brochure op één zaterdagavond wel vijftwintighonderd exemplaren verkocht te hebben.³² De getallen zullen niet helemaal verzonnen zijn, maar het moet, zelfs voor de altijd gejaagde en beweeglijke, nogal nerveuze Fortuyn, fysiek onmogelijk zijn geweest om eigenhandig vijftwintighonderd brochures of zelfs 'maar' twaalfhonderd kranten op één avond over de toonbank te laten gaan en af te rekenen. Aannemelijker is dan ook, dat deze cijfers verwijzen naar

de totale verkoop door meerdere Amsterdamse colporteurs, die onder zakelijke leiding van Fortuyn hun werk deden. Dat Fortuyn de successen van dit 'personeel' zonder blikken of blozen op eigen conto bijschreef, lijkt een weerspiegeling van de eerste aanzetten tot verzakelijking en functionele taakverdeling onder de partijgenoten. Naarmate de beweging groeide, werd het werk over meer handen verdeeld, werd de organisatie gecompliceerder en konden individuele verdiensten moeilijker worden onderscheiden. Fortuyns zakelijk vernuft was dan voor de Amsterdamse socialisten een welkome aanwinst, maar het was ook een vroege voorafschaduwning van een functionele arbeidsdeling en nieuwe, afstandelijker verhoudingen in de arbeidersbeweging.

Voor de buitenwacht wekten de luidruchtige troepen socialistische venters, veelal omstuwd door menigten voor- en tegenstanders, toch vooral een onheilspellende indruk van wanorde en dreigend oproer. Naar aanleiding van een klacht van verontruste winkeliers uit de Damstraat dat hun nering veel hinder van het geschreeuw en gedrang ondervond, werd in december 1885 op het stadhuis beraadslaagd over de mogelijkheden het colporteren van drukwerk op straat te verbieden. Dat bleek echter op juridische bezwaren te stuiten.³³ Wel werden de colporteurs al vanaf het najaar van 1884 steeds vaker achtervolgd door agenten, die voortdurend tot doorlopen maanden en bij het minste of geringste tot arrestatie overgingen. Het zou in het volgende jaar aanleiding geven tot een groot aantal ernstige woelingen.

DE WOELINGEN VAN 1885

Voor wie de tekenen verstond, werd in de loop van het jaar 1885 duidelijk dat groot onheil dreigde. Massale werkloosheid wekte ontevredenheid en deed de geest van verzet opleven. Het alsmaar driester optreden van de socialisten leek een voorbode van werkelijk revolutionair geweld. Een van de voornaamste factoren in het oplopen van de spanningen was het weinig fijnzinnige optreden van de Amsterdamse politie.

In de laatste dagen van mei 1885 werd Bart van Ommeren, secretaris van de afdeling Amsterdam van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht, gearresteerd op verdenking van majesteitsschennis. In de vroege ochtend van 28 mei waren zowel in Amsterdam als in Den Haag en Rotterdam knap vervalste nummers van een *Buitengewoon Staatsblad* aangeplakt, volgens welke koning Willem III, 'met een diep gevoel van schaamte', besloten had iets goed te maken van 'alle ongerechtigheden, kuiperijen en knoeierijen' die door hem of uit zijn naam waren bedreven. Teneinde 'Onze zondige ziel hier namaals te redden uit de klauwen des Satans', deed de vorst – ook namens zijn nakomelingen – afstand van de troon en het jaarlijks traktement van zeshonderdduizend gulden, ontbond de beide Kamers en liet aan het Nederlandse volk de keuze van een nieuwe regeringsvorm.³⁴

In feite werd met dit staatsrechtelijk testament voortgeborduurd op het provocatieve vertoon van oneerbiedigheid, zoals dat vanouds in handgeschreven dreigbriefjes en muuropschriften werd gebezigd. Dat gold bijvoorbeeld ook voor de rode vlag die al op 1 januari 1885 aan een telegraafpaal op de Zwanenburgwal was gehangen, voorzien van het opschrift 'Algemeen Stemrecht of revolutie' en voor het kalken van de woorden 'Te huur' op de muren van het Paleis op de Dam, later die maand.³⁵ Als provocatie was het bericht van abdicatie in ieder geval bijzonder geslaagd. Wie de biljetten niet zelf had kunnen lezen, raakte in ieder geval op de hoogte dankzij het strafproces dat in Amsterdam tegen Van Ommeren werd gevoerd. De beklaagde voldeed daarbij aan veler verwachting door de rollen om te draaien en van de beklaagdenbank een politieke tribune te maken. Dat maakte, samen met de onmiskenbaar wankelende bewijsvoering, het buitensporig zware vonnis van een vol jaar cellulaire opsluiting, en de onbedoelde onthulling dat Van Ommeren al langer door de politie werd bespioneerd, dat het proces uitgroeide tot een geweldig spektakelstuk ten gunste van de sociaal-democratie.³⁶

Despanningen liepen onder invloed van toenemende werkloosheid en 'sandalen' als het proces tegen Van Ommeren hoog op. Nieuwe exemplaren van de valse proclamatie van 'Willem de Laatste' werden bijvoorbeeld op 14 augustus aangeplakt, vechtpartijtjes tussen agenten en colporteurs leidden in deze dagen herhaaldelijk tot spontane optochten waarin de 'Marseillaise' werd gezongen en rode vlaggen werden meegedragen. Op zaterdagmiddag 22 augustus 1885 moest de politie constateren dat haar optreden tegen verkopers van *Recht voor Allen* een averechts effect op de openbare orde had: 'Vijgendam, Dam en Damstraat zijn ieder oogenblik tooneel van kleine botsingen en ongeregelde heden.'³⁷ In de loop van die avond liepen de gemoederen verder op en werden spontaan stoeten geformeerd. Bij de woning van burgemeester G. van Tienhoven, die niet thuis was, werd stilgehouden om een lied te zingen en zeer hard en langdurig aan de bel te trekken. Straatlantaarns, de ruiten van een rijtuig op de Haarlemmerdijk en van de politieposten in de Molsteeg en op het Rembrandtplein moesten het ontgelden. Op de laatste locatie waagden vijftien agenten een uitval en wisten daarbij 'den bekenden' Eckhardt in arrest te nemen.³⁸

De volgende dag, een zondag, verliep in alle opzichten rustig. Een proclamatie waarin uit naam van de uitstедige burgemeester werd gewaarschuwd dat voortaan 'alle verzet tegen de openbare macht met kracht zal worden tegengegaan', bleek echter uitstekend geschikt om de geest van verzet op maandag 24 augustus weer aan te wakkeren. Bovendien zorgden de socialisten voor een snelle reactie in de vorm van een tegenproclamatie, waarin de ingezetenen werden geprezen omdat zij 'blijk gaven beter besef van recht te hebben dan zij die het moeten handhaven'.³⁹

De proclamatie van het gemeentebestuur werd op de ochtend van maandag 24 augustus aangeplakt en zette de toon voor een uitermate onrustige dag. Op het Amstelveld raakte colporteur Jan Luttik slaags met agenten, waarop twee-

honderd omstanders hem te hulp schoten en, met achterlating van enige gewonden, in demonstratieve optocht achter een rode vlag de stad introkken. Diezelfde avond verzamelde zich veel volk op de Dam, vanwaar om kwart over negen een stoet van acht- à negenhonderd man een rondgang door het centrum maakte. In de Laurierstraat verzamelde zich even later een volksoploop die, onder tromgeroffel en trompetgeschal, uitgroeide tot een demonstratie van zeker duizend mensen. Deze trokken achter een rode vlag langs de Prinsen- en Herengracht op naar de Dam en wierpen onderweg bij vierentwintig panden de ruiten in. Op de Dam moesten de zeventig ingezette agenten zich herhaaldelijk met sabel en wapenstok tegen het publiek teweer stellen: 'Bij zoodanigen aanval is [...] Eckhardt andermaal in de voorste gelederen gevonden en gearresteerd.'⁴⁰

Vergelijkbare tonelen herhaalden zich de volgende avond ondanks een uitgevaardigd verbod op samenscholingen. De situatie kreeg zelfs nog een ernstiger aanzien doordat alle tramverkeer moest worden gestaakt. Ook nu was het in de Jordaan 'woelig' en werd de Dam plaats van samenkomst. Een grote politiemacht onder aanvoering van commissaris Stork had meer dan een uur nodig om de massa op de Dam uiteen te drijven. Bewoners van dichtbijgelegen stegen als de Pieter Jacobszstraat en Pieter Jacobszdwarsstraat droegen rond middernacht het hunne bij door vanaf de daken met 'steen, dakpannen en drek' naar agenten te gooien.⁴¹ Dat zich onder de vierentwintig in het gasthuis behandelde personen ook inspecteur van politie J.A. Hazenberg, één brigadier en tien agenten bevonden, was voldoende indicatie van de ernst van deze onlusten. Hazenberg was al sinds de Dalrust-bijeenkomsten van Klaas Ris in 1872 belast met het toezicht op de socialisten, maar het was voor het eerst dat de vervulling van deze plicht hem in het gasthuis bracht. Pas toen de politie zich de volgende dagen meer op de achtergrond hield, keerde de rust terug.⁴² Ondertussen waren de autoriteiten echter wel gedwongen de rechtsgang tegen Van Ommeren tot het bittere eind te voltrekken.

Na iedere rechtszitting werd Bart van Ommeren buiten opgewacht door geweldige menigten en in triomf door de stad gevoerd. Zo ging het ook op 28 september 1885, toen buiten het Paleis van Justitie op de Prinsengracht een stoet werd geformeerd. De tuchthuisboef Van Ommeren, zojuist in tweede instantie veroordeeld, ging in een open rijtuig triomfantelijk voorop, een lauwerkrans op het hoofd en geflankeerd door twee vrouwelijke paranimfen. De politie droeg aan de algemene feestvreugde het nodige bij door op de van rode vaandels voorzien menigte 'in te hakken en te houwen', pogend daarmee het aanstootgevend en sinds enkele dagen verboden vlagvertoon te beëindigen. Het gaf de twintigjarige colporteur A. J. Belderok gelegenheid naam te maken: hij weigerde zijn vlag af te staan, ving een aantal rake klappen met de sabel op en werd later dat jaar veroordeeld tot drie maanden cel. Ook Eckhardt wist zichzelf weer zodanig op de voorgrond te plaatsen dat hij werd ingerekend.⁴³

In veel opzichten herinnerde het allemaal aan wat zich in eerdere roerige perioden te Amsterdam had afgespeeld. Ook *Hydra*-redacteur Jan de Vries was in

1848 door een luid juichende menigte op de stoepen van het Paleis van Justitie opgewacht, en de vrijlating van jonkheer Moses Salvador had in 1856 eveneens geleid tot een massaal volksfeest, waarbij daken en bomen afgeladen met nieuwsgierigen waren geweest.⁴⁴ De sociaal-democraten konden nu op eenzelfde massale publieke belangstelling rekenen. Bovendien beschikten zij, in vergelijking met hun voorgangers, over een slagvaardiger organisatie, een pers met grotere oplagen, ervarener krachten en een rijker arsenaal aan symbolische uitdrukkingsvormen, als de rode vlag en eigen strijdlieden.

De Amsterdamse afdeling van de SDB had zich vanaf 1884 mogen verheugen in een gestage toestroom van nieuwe aanhangers, die ten gevolge van de woelingen in 1885 nog sterk aanzwol. Dat werd voor vriend en vijand onontkoombaar duidelijk in de reusachtige demonstratie die zich op de avond van vrijdag 18 september door de stad bewoog. De volgende zondag zou in Den Haag een landelijke kiesrecht-demonstratie worden gehouden, ter gelegenheid van de opening van het zittingsjaar van de Staten-Generaal. De generale repetitie voor de landelijke betoging vond op vrijdagavond plaats in de straten van Amsterdam. Meer dan tienduizend Amsterdamse werklieden trokken, veelal met hun vrouwen, demonstratief door de stad, eendrachtig geschaard achter talloze vakbondsbanieren en de rode en zwarte vaandels der socialisten. Fakkels en Chinese lampionen verlichtten de stoet, die na afloop de politie toejuichte omdat zij zich zo keurig had ingehouden. Tevoren was door de burgemeester een verbod op het zingen van liederen uitgevaardigd en de politie was paraat, maar wat na de woelige dagen van augustus haast onmogelijk moet hebben geleken, gebeurde: de demonstratie verliep in de grootst mogelijke orde.⁴⁵ De daaropvolgende zondag 20 september 1885 zouden in Den Haag ruim duizend Amsterdammers de toon zetten in de grootste politieke demonstratie die ooit in Nederland had plaatsgevonden. Kiesrechtstrijders van elders uit het land raakten diep onder de indruk van de bravoure waarmee de Amsterdammers zich lieten horen: 'donderend klonken hunne revolutionaire liederen', naar een van hen het zich later herinnerde.⁴⁶

De demonstranten verklaarden zich in Den Haag niet minder dan 'De Nationale Volksvergadering' en eisten 'ten spoedigste' invoering van het algemeen kiesrecht. Een vrijwel unaniem, ook door Werklieden-Verbonders, toegejuichte motie besloot met een plechtige verklaring, dat de vergadering zich uit het oogpunt van eigenwaarde niet verplicht kon voelen 'de Regeering nogmaals, *op de wijze als heden is geschied* met den volkswensch in kennis te stellen'.⁴⁷ Achteraf zijn deze woorden veelal geïnterpreteerd als het inslaan van een doodlopende weg. Wanneer niet meer 'op de wijze als heden', dat wil zeggen vreedzaam en langs wettige weg, zou worden aangedrongen, leek logisch beschouwd alleen nog de keuze tussen passiviteit en revolutie over te blijven.⁴⁸ Wat de beweging nu te doen stond, was velen niet helemaal duidelijk. De Limburger Vliegen verwoordde achteraf hoe velen verwachtingsvol naar Amsterdam blikten: 'Wij, in onze afgelegen provinciesteden, dachten dat het geheim bij de Amsterdammers

zat, dat men 't dáár, of althans dat men 't in de groote steden doen zou.⁴⁹ De Amsterdamse socialisten hadden evenwel andere zorgen dan alleen die om een consequente en samenhangende politieke strategie. De regeerders mochten zich doof houden en de revolutie mocht vooralsnog uitblijven, met passiviteit kampen de Amsterdammers niet. De strijd om het kiesrecht luwde, maar daarmee waren in Amsterdam rust en orde nog niet hersteld.

Het belangrijkste alternatief voor de kiesrechtstrijd werd in Amsterdam het mobiliseren van de talrijke werklozen. Al op 3 november 1885, ruim een maand na de grote demonstraties in Amsterdam en Den Haag, verschenen strooibiljetten die 'alle werkelozen' opriepen 'iederden morgen een wandeling langs 's heeren straten te doen, om den meergegoeden te doen zien, hoe groot het aantal Werkelozen, en dus hoe hoog de nood gestegen is'.⁵⁰ Hoewel het bestuur van de Amsterdamse SDB bij monde van Fortuyn zou ontkennen verantwoordelijk te zijn geweest, moet dit initiatief zijn uitgegaan van de Amsterdamse sociaal-democraten. De intekenlijsten lagen immers gereed in de socialistische tapperijen van P.J. Penning en Habedank, en de oproep zelf was gedrukt op de partijpers van drukkerij 'Excelsior' in Den Haag.⁵¹ Op maandag 9 november trok een stoet van drieduizend Amsterdamse werklozen vanaf het Waterlooplein naar het stadhuis aan de Oudezijds Voorburgwal. Burgemeester Van Tienhoven weigerde evenwel de aanvoerders, colporteur K.A. Bos en Johan Herman Geel, te ontvangen. De reden die hij voor die weigering gaf was dezelfde die ook zijn voorganger Den Tex in 1872 aan Klaas Ris en Salomon van der Hout had gegeven: de burgemeester van Amsterdam was niet te spreken voor lieden die zich vergezeld van een volksmenigte aandienden. Wel zou Van Tienhoven behanger Geel hebben gewaarschuwd, dat hij op de verkeerde weg was en nog eens in de gevangenis terecht zou komen.⁵² Vooralsnog leek die voorspelling niet te zullen uitkomen. De demonstratie verliep, ondanks het teleurstellende resultaat, in de grootst mogelijke orde.

De toestroom van nieuwe leden en belangstellenden maakte het noodzakelijk, om te zien naar ruimere vergaderlokalen dan die van bevriende tappers in het centrum. Sinds januari 1885 maakten de Amsterdamse socialisten daarom regelmatig gebruik van het zogeheten Volkspark, een vervallen speeltuin met drie houten loodsen waarin kon worden vergaderd. Het Volkspark lag echter buiten de stad, ten westen van de Jordaan, en dat leek de marginale positie van de sociaal-democraten te benadrukken. Voor de Jordaners was het Volkspark weliswaar naast de deur, maar de sociaal-democraten streefden naar een ruimer bereik. Voor een bijeenkomst op 24 november 1885, waar Fortuyn de belangwekkende vraag 'Wie zijn de moordenaars?' zou behandelen, werd daarom café Zincken aan het Westerdok gehuurd, een naast het Centraal Station gelegen zaal die plaats bood aan zeshonderd man. Commissaris Stork, dezelfde die in februari 1882 door 'zaalafdrijving' had getracht het eerste SDB-congres te verhinderen, kreeg voortijdig lucht van deze plannen en probeerde ook nu in te grijpen. De zaalhoudster, Eva Christina Edens, weduwe van tapper H. Zincken, ontving de

commissaris die haar ervan trachtte te overtuigen dat het beter was de sociaal-democraten de huur op te zeggen. De weduwe gaf echter, volgens Stork, 'in besliste zin te kennen', dat zij vast van plan was 'in het vervolg met zoodanige verhuring te zullen voortgaan'.⁵³

Commissaris Stork stond wijd en zijd bekend om zijn intimiderend optreden en dreigende blik. Een socialist beschreef hem uit eigen ervaring als een soort bloedhond met een vreeswekkende oogopslag, die zijn slachtoffers graag in het arrestantenhek opzocht, waar hij, 'kwaadaardig kijkende, ons besnuffelde en door een zacht gebrom te kennen gaf, dat hij ons aan de reuk als volbloed socialisten herkende'.⁵⁴ Dat de weduwe Zincken tegenover deze geweldenaar voet bij stuk had gehouden, was hoogst opmerkelijk en deed vermoeden dat haar verbondenheid met de arbeidersbeweging meer omvatte dan alleen het afgesloten huurcontract. Inderdaad was ruim vijftien jaar eerder, in oktober 1869, de geboorte van haar zoon aanleiding geweest tot een van de allereerste familieberichten in *De Werkman*. Dat het echtpaar Zincken niet onverschillig stond tegenover het streven van de Internationale bleek ook toen, na een oproep door Willem Ansingh, in hun toenmalige koffiehuis op de Nieuwendijk geld voor het goede doel werd ingezameld.⁵⁵

Wanneer een grote openbare vergadering had moeten worden, zou berucht worden als 'De slag om café Zincken'. Na gedegen voorbereidingen, waartoe onder meer een nauwkeurige plattegrond van de zaal met af te sluiten vluchtwegen was vervaardigd, viel commissaris Stork op dinsdagavond 24 november 1885 met enige tientallen agenten de volgepakte zaal binnen. Onder het voorwendsel dat noch spreker Fortuyn, noch voorzitter Penning erin slaagde zelf de orde te handhaven, werd de bijeenkomst al een paar minuten na aanvang door Stork ontbonden. De aanwezigen werden onder hevig gedrang en in volledige paniek door deuren en ramen naar buiten gevloekt en geslagen, waar tientallen andere agenten het werk afmaakten. Velen raakten ten gevolge van dit alles gewond en ten minste vier mensen belandden in het koude water van het IJ.⁵⁶ Voor deze gelegenheid waren niet minder dan tachtig agenten ingezet en de volledig overrompelde socialistische leden die avond een smadelijke nederlaag. Achteraf werd de gang van zaken door Stork en de zijnen zelfs zo voorgesteld als zou de vergadering zijn ontbonden 'mede op verzoek van Fortuyn, toen de orde verstoord werd'.⁵⁷

De 'slag om café Zincken' maakte twee dingen voor iedereen duidelijk. Ten eerste bleek de aanhang van de socialistische zoezeer gegroeid, dat de cafézaaltjes in het centrum definitief te klein waren geworden nu het publiek steeds in honderd- of zelfs duizendtallen opkwam. Belangrijker nog was echter de les dat ordelijke beraadslaging binnen de Amsterdamse stadsgrenzen onmogelijk was gebleken. De socialistische waren na 'Zincken' letterlijk uit de stad verjaagd en leken vogelvrij: Fortuyn probeerde vergeefs een aanklacht tegen Stork in te dienen en werd daarop zelf met f 250,- beboet omdat hij de regering voor moordenaars had uitgemaakt. K.A. Bos schreef in *Recht voor Allen* een verontwaardigd

verslag van het gebeurde in café Zincken en kreeg daarvoor een boete van f 50,-.⁵⁸

De gevolgen bleven niet uit. *Recht voor Allen* nam de toegeworpen handschoen gretig op en waarschuwde commissaris Stork met een manhaftig: 'Wij zullen ons wapenen, geweld zal met geweld gekeerd worden.' Inderdaad werden Jan Fortuyn en K.A. Bos begin december 1885 in IJmuiden door agenten betrappt op het dragen van geladen vuurwapens. Misschien nog verontrustender was dat zich onder de achtduizend bezoekers van een vergadering op 20 december, in het net buiten de stad gelegen Volkspark, ook een drietal sympathiserende militairen met hun dienstwapens bevonden.⁵⁹ Later tekende Jan Fortuyn de stemming in deze maanden als bijzonder grimmig:

Om verzet en uit weerwraak kwamen velen personen met talhouten gewapend op de vergaderingen [...]. Bij een hevige aanval van de politie gingen eenige lui een heele kar groote talhouten koopen, deelden die uit en in den strijd met de dienders werd raak geslagen.⁶⁰

De socialisten mochten zich dan wel luid beklagen over het morele gehalte van de Amsterdamse politie, het eigen optreden leek er evenmin op gericht geweldadige confrontaties te vermijden.

In maart 1886 baarden de Amsterdamse socialisten veel opzien door in het Volkspark gratis brood uit te delen. Het was een opmerkelijk actiemiddel, meer bedoeld als demonstratie dan als daadwerkelijke caritas. De kennelijke opzet slaagde en bracht, ook al dankzij de zelfs voor de wintermaanden ongewoon grote werkloosheid, dagenlang grote aantallen mensen op de been, voor wie de voorraden brood natuurlijk volstrekt ontoereikend waren en tegen wie de politie zich andermaal genoodzaakt zag op te treden. Het volgende jaar werden in januari gedurende een aantal dagen door een nieuw opgerichte vereniging van werklozen in het Volkspark weer duizenden broden en koppen koffie uitgedeeld.⁶¹ Het soort volk dat met deze middelen ter vergadering werd gelokt, was waarschijnlijk eerder geneigd tot directe actie dan tot het in kalm overleg opbouwen van een duurzame organisatie.

'PEPERSTROOIJERS' EN 'DIERLIJKE HARTSTOCHTEN'

Verreweg het belangrijkste gevolg van de woelingen die het jaar 1885 gekenmerkt hadden, was wel dat met het optreden van een nieuw type socialisten ook een andere politieke houding of stijl tot ontwikkeling kwam. De weigering van de overheid om de SDB middels koninklijke goedkeuring rechtspersoonlijkheid te verlenen, werd bijvoorbeeld tot een soort geuzenpenning gemaakt. In briefhoofden, krantenkoppen en pamfletten presenteerden de sociaal-democraten zich voortaan trots als 'Sociaal-Democratische Bond in Nederland (niet goedgekeurd bij Kon. Besl. Van 23 Maart 1884).'⁶² De veranderende mentaliteit werd ook

zichtbaar in het optreden van bekende kopstukken als Jan Fortuyn, Bart van Ommeren en K.A. Bos, die nu niet alleen met vuurwapens over straat gingen maar ook onmiskenbaar trots waren op hun arrestaties en veroordelingen. De oudere generatie van Gerhard, Ansingh en Ris had zijn deel aan repressie gehad in de vorm van broodroof, zaalafdrijving en incidentele afrekeningen door collega's of buurtgenoten. Het was echter de nieuwe generatie socialisten van rond 1885 die als eerste massaal kennismaakte met hardhandig ingrijpen door politie en justitie. Ten tijde van de Internationale was geen van de Amsterdamse voorvechters ooit voor de rechter gebracht of ook maar gearresteerd. Voor actieve sociaal-democraten van rond 1885 leken arrestatie en juridische sancties echter bijna routine geworden.

Wie voor de ogen van het publiek betrokken raakte bij ordinaire vechtpartijen en door agenten over straat naar het bureau werd gesleept, moest die schande te boven zien te komen. Gezien de niet aflatende ijver van zowel socialisten als agenten stond daartoe maar één mogelijkheid open: wat schande leek, moest op een of andere wijze eervol worden gemaakt. Daarin slaagden de socialisten door zichzelf tot vervolgde martelaren voor de 'Volksvrijheid' uit te roepen. Colporteurs en sprekers die om hun inspanningen in de boeien werden geslagen, waren geen misdadigers, maar bewezen daarmee pas goed in het kamp der rechtvaardigen te staan. Colporteur I. I. Samson zou later, ter gelegenheid van zijn honderdste arrestatie, een groot feest op touw zetten en in zijn feestrede een verdiend eerbetoon brengen aan Karel Antonie Bos. Samson gaf bescheiden toe, zelf ook heel veel arrestantenhokken van binnen te hebben gezien, maar hij kende er geen waarin Bos niet al eerder zijn naam in deur of wand had gekrast.⁶³ De nieuwe erecode bepaalde ook, dat wie veroordeeld werd tot het betalen van een boete, altijd moest kiezen voor de subsidiaire periode 'zitten'. Jan Fortuyn zou het een latere generatie sociaal-democraten uitleggen. Na een veroordeling tot 'twee weken of honderd pop' koos Fortuyn 'natuurlijk' voor de celstraf, 'want het was toen nog principieel ongeoorloofd om een melkkoetje van de klassejustitie te worden'.⁶⁴

Dat arrestaties en vonnissen als eretekenen gingen gelden, bleek ook duidelijk uit de ijver waarmee in de volgende jaren sommige nieuwkomers in aanraking met justitie trachtten te komen. L.M. Hermans was in 1888 socialist geworden en vanaf 1892 redacteur, uitgever, voornaamste auteur, tekenaar en administrateur van het zeer provocerende spotblad *De Roode Duivel*. Het hoogtij van arrestatiegolven en justitiële vervolgingen was toen nog niet voorbij, maar Hermans moest lang wachten op zijn eerste proces. Ongeduldig geworden en kennelijk zeer gebrand op een veroordeling, had hij zich in 1891 opgeworpen als 'zitredacteur' van *De Volksonderwijzer*. Ook in die functie, afgekeken van de Duitse sociaal-democraten en in Nederland hoogst ongebruikelijk, liet de klassenjustitie hem echter met rust. Hermans maakte dan ook een bijna opgeluchte indruk toen hij in 1896 eindelijk, wegens belediging der beide koninginnen, met veel vertoon en feestgedruis voor zes maanden naar de cel ('Badhotel de Houten Lepel') mocht vertrekken.⁶⁵

Deze omkering van wat als eervol en wat als strafbaar en schandelijk werd beschouwd, bleef niet zonder gevolgen voor het soort publiek dat zich door de socialistische aangesproken voelde. Een vergelijkbaar complex van onconventionele normen en waarden werd sinds jaar en dag gekoesterd door bewoners van de Bierkaai, het Franse Pad en andere achterbuurten in Amsterdam. Ook hier werden status en reputatie veelal in strafmaten gemeten. De aanhoudende rellen van 1885 leken de mentale kloof tussen deze 'onderwereld' en de fatsoenlijke socialistische werklieden aanzienlijk te versmallen. Een contingent notoire straatvechters en veroordeelde misdadigers kwam in de woelige dagen van 1885 de socialistische rijen versterken. Die toestroom stimuleerde op zijn beurt de tendens naar bewuste onfatsoenlijkheid en het ontstaan van een provocatieve tegen-cultuur. Afdelingsvoorzitter Fortuyn zou, op deze periode terugblikkend, verzuchten: 'Onze mensen moesten toen streng geregeerd worden, anders zou je de wildsteden beleefd hebben.'⁶⁶ Veel nieuwe rekruten waren inderdaad bijzonder 'wild' en zij leverden met hun optreden een zeer eigen en herkenbare, hoewel niet door iedereen gewaardeerde, bijdrage aan het bestaande repertoire van socialistische opvattingen, acties en agitatievormen.

Dat die bijdrage de oudere generatie en een aantal van haar jongere discipelen een gruwel was, kon het tij niet keren. Adepten van de oude Gerhard als zijn zoon Adriaan Hendrik en Joan Nieuwenhuis zagen 'hun' beweging van karakter veranderen op een wijze die weinig goeds beloofde. De jonge Gerhard, inmiddels hoofd van een armenschool in de Jordaan, protesteerde al in oktober 1884 in *Recht voor Allen* tegen de agressieve toon die het blad was gaan voeren. Alle gescheld op 'uitbuiters, roovers, dieven, moordenaars, trappers op 't hart van 't volk, gulzige drinkers van arbeiderszweet en bloed' zou volgens hem het socialisme niet dichterbij brengen en alleen geschikt zijn om 'dierlijke hartstochten' en 'den geest van anarchie' te wekken.⁶⁷ De zachtmoedige Joan Nieuwenhuis moet het met deze kritiek volledig eens zijn geweest. Hij had Amsterdam in 1882 verlaten en in het verre Groningen een eigen werkterrein voor zijn kalmere opvatting van de klassenstrijd gevonden. In 1888 weer naar Amsterdam teruggekeerd, werd hij tijdens een openbare vergadering in het Volkspark naar eigen zeggen 'afgemaakt'.⁶⁸ A. H. Gerhard verliet de stad niet, maar werd actief in vooruitstrevende, liberale kringen als de kiesverenigingen Amsterdam en Burgerplicht en kwam daardoor grotendeels buiten het eigenlijke Amsterdamse partijleven te staan.⁶⁹

Berend Bymholt constateerde naar aanleiding van A. H. Gerhards kritiek op de toonzetting in *Recht voor Allen* terecht 'dat toen reeds sprake was van "twee-erlei strooming". Het bestaan dier stroomingen te ontkennen of voorbij te zien, ware struisvogelpolitiek.'⁷⁰ Opvallend is echter dat die stromingen zich niet zozeer van elkaar onderscheidten op grond van politieke of ideologische stellingname, als wel op grond van onverenigbare mentaliteiten en stijl van politiek bedrijven. De kloof tussen 'revolutionairen' en 'hervormers' werd vooral zichtbaar in de contrasterende sociale achtergrond en politieke stijlvormen in beide

kampen. Vooralsnog had het 'revolutionaire' kamp het tij volop mee. Amsterdam leek gebukt te gaan onder een langgerekt, steeds weer opblaaiend oproer. Alleen al in de twaalf maanden vanaf mei 1885 stonden bewapende huzaren bij veertien verschillende gelegenheden gereed om in te grijpen.⁷¹ Zolang woelingen en vervolgingen de stemming in de stad bleven bepalen, hielden 'dierlijke harts-tochten' en 'den geest van anarchie' onder Amsterdamse socialisten de overhand.

De nieuwe lichting die tussen dagelijkse relletjes en formele veldslagen in aanraking kwam met het socialisme, vormde een merkwaardig gezelschap. Zelfs de bravoure van Klaas Ris in zijn beste dagen verbleekte naast die van deze wilde naturen. Het waren stuk voor stuk mannen van de daad, die de straat als openluchttheater leken te beschouwen en daarbij in Amsterdam een ontvankelijk publiek vonden. In de Jordaan droegen zelfs kinderspelletjes het stempel van de strijd. Het misbaar waarmee colporteur Belderok zich door agenten over straat liet slepen, was de straatjeugd niet ontgaan. Een groepje kinderen dat een tegen-spartelend vriendje door de modder trok, legde een omstander uit wat er gebeurde: 'We doene Belderokkie; hij is Belderok en ie mot na 't bero!' ⁷²

Tot dergelijke gemakkelikheden had de generatie van voormalige Internationalen en vroege sociaal-democraten nooit aanleiding gegeven. De beweging had in Amsterdam dan ook een aantal ingrijpende veranderingen ondergaan. Niet langer werd de kern van de aanhang gevormd door huisvaders met een min of meer geschoold ambacht of beroep. De afdeling van de Internationale en de Amsterdamse SDV waren jarenlang gevormd door vakbekwame handwerkslieden die als gezinshoofden een relatief stabiel bestaan leidden. Vanaf 1885 echter traden, met name in de colportage maar ook op het spreekgestoelte en zelfs in de kolommen van *Recht voor Allen*, figuren op de voorgrond die in meer dan één opzicht ongebonden waren. Zij waren jong, ongehuwd en kinderloos en als los arbeider dagelijks op zoek naar een karwei. Voor het merendeel waren zij afkomstig uit de inpandige sloppen en beruchte stegen van de Jordaan en de achterbuurten in het centrum van de stad. Dat in deze kring de stap van fatsoenlijke arbeid naar min of meer criminele activiteiten minder groot was, zou al snel blijken.

Op dinsdag 18 augustus 1885 kreeg een melkboer in de Goudsbloemstraat vier mannen in de winkel die zeiden sociaal-democraat te zijn en uit dien hoofde geld en brood eisten. Hij was die dag niet het enige slachtoffer van deze praktisch ingestelde 'onteigenaars van de eigenaren'. Sigarenwinkelier Weerdeman was, waarschijnlijk door hetzelfde viertal, eerder die dag al benaderd met een dringend verzoek om geld en een deel van zijn handelswaar. Nu leek zelfs de Amsterdamse politie wel te beseffen dat dit optreden niet op het conto van de Amsterdamse sociaal-democraten kon worden gebracht. In het rapport van de zaak heetten de onbekende daders dan ook heel correct 'Vier personen zich uitgevende voor sociaal democraten'. ⁷³ Van betekenis was natuurlijk wel dat dit viertal zijn eisen kracht dacht bij te zetten door zich voor sociaal-democraten uit te geven. Nog geen week later zou bovendien blijken dat de methode van

praktische onteigening op klaarlichte dag ook werd gehanteerd door Amsterdammers die wel degelijk tot de socialistische aanhang gerekend moesten worden.

Een van de talloze volksoplopen die zich op de uiterst rumoerige maandag van 24 augustus 1885 voordeden, verzamelde zich 's avonds voor de deur van een winkelier in de Jordaanse Anjeliërsstraat. De neringdoende, kennelijk een handelaar in textiel, werd rond halfnegen door de 'volksmenigte' ernstig bedreigd ingeval hij niet goedschiks aan de hem gestelde eis wenste te voldoen. Die eis betrof ditmaal geen geld, brood of sigaren, maar 'roode stof voor vlaggen'.⁷⁴ Nu was 'roode stof voor vlaggen' niet het soort buit waar de voorkeur van 'gewone' criminelen naar uit zou gaan. Zulke lieden traden bovendien eerder in troepjes van vier op dan in de vorm van een volksmenigte. De wijze van verwerving was er echter evenmin één waarvoor het bestuur van de Amsterdamse SDB-afdeling openlijk gepleit zou hebben. Juist dat maakte het geval tot een treffende illustratie van hoe in deze dagen elementen van criminele, oproerige én socialistische tradities en repertoires samengingen en nieuwe gedaanten aannamen.

Dat de Amsterdamse socialisten in 1885 nauwe aansluiting vonden bij meer traditionele vormen van oproerigheid, bleek ook uit de actieve betrokkenheid van wat in politierapporten steevast als 'jongens' omschreven werd. In de late avond van 14 augustus trok 'eene groote troep jongens met roode vlag' door de Paleisstraat. Tien dagen later, op 24 augustus, ging 'een hoop jongens waaronder ook enkele volwassenen' langs de Marnixstraat, onderweg een lied zingend op de wijze van de 'Marseillaise'. Op het plein achter de Beurs werden, weer twee dagen later, 's avonds de ruiten van een huis ingegooid door met stenen bewapende 'jongens'.⁷⁵ De jongens die zich op dit zogeheten 'Beurspleintje' (het voormalige Rembrandtsplein) plachten te verzamelen, konden bogen op een rijke traditie. Bijna veertig jaar eerder, in maart 1848, waren de deelnemers aan het Damoproer immers aangevoerd door de zeventienjarige Rudolph Sasse, de toenmalige 'Baron van het Rembrandtsplein'. In een enkel geval waren de jongens uit 1885 door familiale banden met de SDB verbonden. Op 24 november 1885, de dag na de 'Slag om café Zincken' en precies twee weken nadat J.G. Eckhardt was gearresteerd omdat hij in de drukke Kalverstraat zijn pistool had afgevuurd, werd in dezelfde Kalverstraat een zoon van Eckhardt wegens het veroorzaken van volksoplopen in hechtenis genomen.⁷⁶

Het waren echter niet alleen de jongelieden onder de socialistische oproermakers wier gedrag door een zekere onaangepastheid werd gekenmerkt. Tijdens de grootschalige rellen in augustus 1885 was de veertigjarige colporteur Jan Luttik uit de Penseelengang opgepakt, toen hij op het Amstelveld weigerde de colportage op de markt te staken. Door verschillende sabelhouwen verwond, was hij opgebracht terwijl tweehonderd omstanders hem probeerden te ontzetten. Luttik deed nog diezelfde dag bij de burgemeester schriftelijk zijn beklag over het feit dat hij als socialist blijkbaar vogelvrij was verklaard: 'Maar Luttik is Socialist en daarom een brandpunt in de oogen der moderne Polietie. Men denkt wanneer

men mij de kop inslaat veel te hebben gewonnen.⁷⁷ Tijdens het proces, waar Luttik zich had te verantwoorden voor het aanzetten tot een volksoploop en gewelddadig verzet tegen de politie, kwam evenwel aan het licht dat hij niet alleen als socialist een 'brandpunt in de oogen der moderne Politie' was geweest. Colporteur Luttik bleek over een uitgebreid strafblad te beschikken en voor verschillende diefstallen al zes jaar gevangenisstraf te hebben uitgezeten. Deze criminele achtergrond had Luttik blijkbaar niet verhinderd zich onder de partijgenoten op te werken tot een 'bekend socialist'.⁷⁸

Soms was inderdaad maar weinig nodig om in korte tijd furore te maken. Petrus Johannes - 'Pietje' - Meegens, een 31-jarige mandenmaker uit de Vliegendesteeg, werd op zaterdag 19 juni 1886 tijdens een colportagetocht met zijn kameraad P. Voormeij in de Damstraat gearresteerd. De betrokken agenten moeten daarbij hardhandig hebben opgetreden, maar konden zelf het strijdperk ook niet ongeschonden verlaten. Een aantal vrouwen uit het publiek schoot Meegens te hulp en ten minste één agent moest zich in het gasthuis laten behandelen: hij kreeg in het gedrang een handvol gemalen peper in de ogen geworpen. Het voorval kreeg veel aandacht in de pers en de 'peperstrooijers' werden vermaard bij vriend en vijand.⁷⁹ Dat Meegens' kracht eerder op het fysieke dan het intellectuele vlak lag, bleek ook tijdens een spreekbeurt die hij voor de Groninger sociaal-democraten mocht verzorgen. Volgens de plaatselijke voorman J. A. Schaper was zijn optreden zelfs illustratief voor de 'rare snuiters' die vanuit Amsterdam overkwamen:

Zoo vermaakten we ons met een zekeren Pietje van Meegen [=Piet Meegens]. Deze redenaar pruimde tabak. Onder het spreken hield hij zijn tabakspruim in den mond en slingerde deze bij bizondere exclamaties van den eenen hoek van den mond talentvol naar den anderen. Wij vermaakten ons daarbij genoeglijk en één onder ons, die bijzonder deskundig scheen op dit gebied, konstateerde na eenigen tijd, dat Pietje een 'droogpruimer' was, dus dat hij geen sapafscheiding naar buiten behoefde te demonstreeren...⁸⁰

Volgens Schaper viel de mentaliteit van de 'Hollandse socialisten' over het algemeen slecht in het noorden: 'Er was veel holheid en bluf daarginds.' Meegens was inderdaad niet de enige 'rare snuiter' onder de Amsterdamse socialisten. Dat de kameraden in Amsterdam uitgerekend iemand als de 'peperstrooijer' een spreekbeurt in het verre Groningen toevertrouwden, was wellicht tekenend voor de waardering die men er in deze periode koesterde voor dergelijke geweldnaars. Anderzijds kan het geringe belang dat aan 'de provincie' werd gehecht ook een rol hebben gespeeld.

De verbintenis tussen Piet Meegens en de sociaal-democratie zou evenwel geen erg duurzame blijken. In mei 1889 verruilde hij noodgedwongen het ouderlijk huis, toen gelegen in de Zwarte handsteeg bij 't Lange Hol, voor een verblijf in de strafgevangenis te Groningen. Pas in 1896 keerde hij weer terug, na

te zijn vrijgelaten uit de Leeuwarder gevangenis. In de beweging heeft Meegens na 1886 geen sporen meer nagelaten.⁸¹

Hoewel al deze socialistische zich vooral in hun daden op straat lieten kennen, zou een enkeling zich in de beweging verder ontwikkelen en schriftelijke sporen nalaten. Johan Willem Kramer maakte als 18-jarig heethoofd zijn debuut op 4 juli 1886, toen hij met blote handen pal stond tegenover een overmacht aan politieblieden, ondertussen pogend een arrestant te ontzetten. Hij overleefde dit avontuur ternauwernood en hij nam, na zijn ontslag uit achtereenvolgens ziekenhuis en voorarrest, onvervaard de strijd weer op.⁸² Kramer was een buitenechtelijk kind en woonde met zijn moeder en een oudere broer in een pakhuis in de Smidsgang, een slop in de Jordaanse Hazenstraat.⁸³ Kramer bleef tot in de jaren negentig actief en behoorde tot de eersten die zich in Amsterdam anarchist gingen noemen. Als uitgever en colporteur van het kleine maar dappere weekblad *De Oproerkraai*, *Onafhankelijk weekblad voor de Verdrukten* zou hij vanaf 1890 naam maken. Het blad voerde als motto 'Het Geweld is de vroedmeester der Nieuwe Maatschappij' en de redactionele stijl sloot naadloos aan bij deze wereldbeschouwing. Onder het pseudoniem 'de Oproerkraai' besteedde Kramer bijvoorbeeld in het nummer van 19 november 1892 enige aandacht aan een politietoetreden tegen 'ongewapende vrouwen en kinderen' een paar dagen eerder:

De lage lafhartigen die zich daartoe geleend hebben om onverwachts op de vreedzaam vergaderde menigte die sluipmoord te plegen, zullen uit alle hoeken waar zij zich ook mochten verschuilen door ons worden opgezocht. Lage laffe stomelingen ge hebt hier in getoond nog zeer ver beneden den ezel te staan, maar het eerlijke volksgerecht zal u naar behooren straffen. Diep gezonden ellendelingen, vuil addergebroedsel! ge zijt niet de denkdieren en om die reden zult ge door de weldenkende uitgeroeid worden. Stik vuilbuiken en verdwijn.⁸⁴

De aloude briefjes, in urinoirs gekraste verwensingen en dreigende muurschriften hadden in *De Oproerkraai* van Kramer uiteindelijk de weg naar drukpers en periodieke verschijning gevonden. Dat teksten als deze alleen bij een zeer bepaald deel van het Amsterdamse publiek in de smaak vielen, moge duidelijk zijn. Zelfs Klaas Ris zou voor dit proza zijn teruggeschrokken. Het verschil met de weloverwogen, bedachtzame vertogen die Hendrik Gerhard zijn publiek nog maar tien jaar eerder placht te geven, was wel heel groot geworden.

'ZULT GE ONS NOG LANGER TARTEN?'

De verbittering over het brute politiegeweld was ook onder minder heethoofdige partijgenoten groot. Nog in 1935, vijftig jaar na dato, spuwde de toen tachtigjarige Jan Fortuyn zijn gal over de agenten van 1885:

Een gijntje was het natuurlijk niet. Je kon elke dag méér op je lazer krijgen dan goed was voor je gezondheid. De politie bestond voor het grootste gedeelte uit ruwe boeren, die de smoor hadden aan de Amsterdammers [...] Je mocht niks – alles was verboden.⁸⁵

Was de verbittering in deze woorden een halve eeuw later nog goed hoorbaar, in de tijd zelf moet het voor menigeen een haast ondraaglijke toestand zijn geweest.

De veroordeling van Ferdinand Domela Nieuwenhuis tot een jaar gevangenisstraf wegens majesteitsschennis, bleek de lont in het kruitvat. Het proces, dat van mei 1886 tot januari 1887 gevoerd werd, maakte hevige emoties los. Hoewel de zaak pas in januari 1887 voor de Hoge Raad tot een bevredigend einde kon worden gebracht en Domela daarna aan het uitzitten van zijn jaar celstraf kon beginnen, kwam hij al op zondag 4 juli 1886 naar het Volkspark om afscheid te nemen van de Amsterdamse partijgenoten.⁸⁶ Die waren in groten getale naar het station gekomen om Domela welkom te heten en in optocht achter een grote rode vlag naar het Volkspark te begeleiden. In de Heerenstraat, onderweg naar de Jordaan, werd de stoet gestuit door een detachement politieagenten dat met sabel en wapenstok tot de aanval overging. Karel Antonie Bos zou zich bij deze gelegenheid bijzonder hebben onderscheiden door met zijn arm een sabelhouw, bestemd voor Domela Nieuwenhuis, op te vangen.⁸⁷

De heldenmoed van Bos zou dit keer echter al binnen een uur door een nog veel opzienbarender daad in de schaduw worden geplaatst. In de tuin van het Volkspark stond behanger Johan Herman Geel die ochtend gereed om zich een plaats in de eregalerij van socialistische voorvechters te verwerven. Tijdens de 'Slag om café Zincken' was hij er getuige van geweest dat een zwangere vrouw door een agent van Stork met de sabel werd mishandeld. Met een aantal kameraden had hij overlegd en unaniem hadden zij het vonnis gevelde: Stork moest onschadelijk worden gemaakt. Geel had een bedrag van 5 gulden uit de afdelingskas geleend om de aankleding van de zaal voor Domela's afscheidsvergadering te betalen. Van dat geld had hij echter een revolver gekocht, bedoeld voor een van de twee vrienden die met hem 'in 't strijdperk tegen Stork' zouden treden. Zelf had Geel een revolver van een geestverwant te leen gekregen. Bang zichzelf te verraden, had wreker Geel naar eigen zeggen de nacht van zaterdag op zondag niet thuis bij zijn moeder doorgebracht, maar was hij op straat gebleven. Om halftien in de ochtend van zondag 4 juli 1886 was hij paraat, beluisterde aan de ingang van het Volkspark de wanhoop van verschillende kameraden bij het vooruitzicht van Domela's kerkering en wachtte vertwijfeld op de twee vrienden die hadden gezworen hem te zullen bijstaan. Zij verschenen niet: 'Daar stond ik alleen! Waarom kwamen de anderen niet? Waren zij lafhartigen of mischienen ook wel verraders?'⁸⁸

Geel vatte echter weer moed bij het zien van commissaris Stork die zich, vergezeld van twee inspecteurs en twee rechercheurs, nietsvermoedend onder de

menigte bewoog. In alle eenzaamheid stond Johan Herman Geel voor de taak de eer van de opgejaagde, vervolgde en vernederde socialisten te redden. Hoe hij daarin bijna slaagde, zou hij acht jaren nadien zelf beschrijven:

Nauwelijks was hij (Stork) op een pas of 6 gepasseerd of ik treed naar voren met de woorden terwijl ik op hem schoot: *Zult ge ons nog langer tarten? Wij staan ook pal.* Op 't zelfde oogenblik grepen de rechercheurs mij in den nek, en... Stork was gered, want mijn kogel had zijn hoed geraakt...⁸⁹

Dat Geel zelf beweerde toch ten minste de hoed van de commissaris te hebben geraakt, is meer dan een detail. Achteraf zou de aanslag door een minder vuurwapengevaarlijke generatie socialisten worden voorgesteld als de wanhoopsdaad van een dweepzieke, aan vallende ziekte lijdende figuur, die in verwarde toestand of in een vlaag van woede vuurde en bovendien 'meters ver misschoot'.⁹⁰

Geel zag het gebeurde in een ander licht. Hij beschouwde zichzelf niet als een labiele zenuwlijder, maar als een man die in zijn recht stond toen hij de trekker overhaalde. Naar eigen zeggen had hij zich voorgenomen met zijn 'leven en getuigen' te tonen, dat 'Socialisme geen moordenaars kweekt, doch met een heilig[e] overtuiging bezielde, en voor de rechten der arbeiders opkomende kampioenen'.⁹¹ De woorden 'Wij staan ook pal', waarvan hij het schot op Stork vergezeld deed gaan, leken te benadrukken dat het om meer dan een individuele daad ging. Door pal te staan, wist Geel de eer van de beweging te hebben gewroken, zelfs al overleefde Stork de aanslag. Menigeen zal met Geel hebben ingestemd. Na alles wat de overheid, verpersoonlijkt in politiecommissaris Stork, de beweging had aangedaan, de zaalafdrijvingen, de vervolging van colporteurs en vaandel dragers, de mishandelingen op straat en in arrestantenhokken, de 'Slag om café Zincken' en uiteindelijk de dreigende veroordeling van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, kwam het schot van Geel als een welverdiend antwoord.

Dat veel tijdgenoten in de beweging het handelend optreden van Geel volkomen billikten, bleek in de volgende jaren, toen de socialisten een grootscheepse en langdurige campagne voor zijn vrijlating voerden.⁹² Maar ook op het moment van de aanslag stond Geel niet alleen. Behalve de twee door Geel genoemde medeplichtigen die niet waren komen opdagen, lijkt ten minste één vooraanstaand socialist tevoren op de hoogte te zijn geweest. Toen het schot in de tuin klonk, was in de grote zaal van het Volkspark Domela Nieuwenhuis al begonnen aan zijn redevoering. De herinneringen van voorzitter Jan Fortuyn aan die dag bevatten een veelzeggend detail:

In eens hoor ik buiten een schot. IJskoud zegt de secretaris tegen me: 'Dat is Geel, die schiet Stork voor z'n raap.' Ik schrok me een ongeluk en ik sis 'm toe: 'Vervloekte ezel! Had je me dat niet eerder kunnen zeggen?!' Nou was er niets meer aan te doen.⁹³

Voor het overgrote merendeel van de aanwezigen kwam het schot wel als een volslagen verrassing, maar velen betuigden hun instemming ter plaatse door gewapend met stokken en stenen te trachten de onmiddellijk gearresteerde Geel te ontzetten. Colporteur Kramer en typograaf Adriaan Rot raakten daarbij eveneens in handen van de politie.⁹⁴

De felle bevrijdingspogingen konden niet verhinderen dat Geel in een rijtuig naar 'het moordenaarshol van Stork', het politiebureau in de Oudebrugsteeg, werd overgebracht. Na er door een groot aantal agenten langdurig mishandeld te zijn, werd hij, bebloed en in verscheurde kleding, in een kamer gelaten waar Stork, hoofdcommissaris P.W. Steenkamp, advocaat-generaal A.J.E. Jolles en burgemeester Van Tienhoven hem kwamen bezichtigen. De burgemeester herinnerde Geel aan zijn eerdere waarschuwing dat hij, door zich met het socialisme in te laten, nog eens in de gevangenis zou belanden. Geel had, naar hij achteraf beweerde, nog voldoende tegenwoordigheid van geest om te riposteren: 'Een gemakkelijke profetie van U, want ge zorgt wel dat wij er inkomen.'⁹⁵ In december 1886 werd Johan Herman Geel tot een uitzonderlijk zware gevangenisstraf van acht jaren veroordeeld. Hij zou er niet minder dan zes van uitzitten.

Hendrik Gerhard kon met meer recht dan Van Tienhoven aanspraak maken op een visionaire blik. Hij had als geen ander de gevaren voorzien van de voortschrijdende radicalisering van zijn jongere Amsterdamse partijgenoten. In de vroege uren van 5 juli 1886, in de nacht die volgde op het schot van Johan Herman Geel en terwijl deze zichzelf achter de tralies in slaap hield, stierf Hendrik Gerhard thuis in de Marnixstraat, niet meer dan een paar minuten wandelen van het Volkspark verwijderd.

PALINGOPROER

In juli 1886 hadden de Amsterdammers anderhalf jaar ervaring met de steeds weer opblazende onlusten en opstootjes. Noch de dienaren der wet, noch hun socialistische opposanten vertoonden op dat moment tekenen van vermoeidheid, al leek het schot op Stork een indicatie dat een nieuwe graad van verbittering was bereikt. Er moesten op dat moment honderden Amsterdammers hebben rondgelopen die in de voorbije maanden aan den lijve hadden kennism gemaakt met het optreden van de 'opgeblazen stokslagersbende' van het gemeentelijk politiekorps. Die ervaring was evenwel grotendeels beperkt gebleven tot een relatief besloten deel van de Amsterdamse bevolking: de socialisten en hun 'losse' aanhang van jongelieden en werklozen uit de Jordaan en de sloppen van de binnenstad. Voor fatsoenlijke Amsterdammers uit betere kringen bleef het nog altijd mogelijk de woelingen als weinig betekende incidenten te beschouwen. N.G. Pierson, directeur van de Nederlandsche Bank aan de Turfmarkt, noteerde na afloop van de dagenlang aanhoudende onlusten in augustus 1885 in zijn dagboek: 'Er waren in het begin dezer week eenige oploopen in de stad – om niets.

Drie Kwart Nieuwsgierigen. Maar de politie moest de sabel trekken. Thans is echter alles weder rustig.' Een maand later omschreef hij Bart van Ommeren, op dat moment een ware volksheld voor de socialisten en hun Amsterdamse aanhangers, als 'zekeren rumoermaker Van Ommeren'.⁹⁶ Voor de Amsterdamse elite leken de botsingen tussen socialisten en ordehandhavers niet veel te betekenen, maar die indruk zou op 25 en 26 juli 1886 drastisch veranderen.

In de namiddag van zondag 25 juli werd op initiatief van een kroeghouder aan de Lindengracht een buurtfestijn georganiseerd. Een week eerder hadden jong en oud zich al vermaakt met wedstrijden zaklopen en nu was een levende paling aan een touw over het water van de gracht gespannen, de hoofdprijs voor wie erin zou slagen om staande in een roeibootje het gladde en kronkelende beest van de lijn te trekken. Langs de Lindengracht stonden mannen, vrouwen en kinderen toe te kijken, ongetwijfeld in de hoop dat de deelnemers in hun wankelende bootje het evenwicht zouden verliezen. Het vermaak was onschuldig genoeg, maar een hoofdagent van bureau Noordermarkt kwam de deelnemers vertellen dat palingtrekken niet alleen wreed was, maar ook verboden bij wet. Het spel leek te worden gestaakt, maar toen een viertal agenten twintig minuten later nog eens poolshoogte kwam nemen, bleek het touw opnieuw ter hoogte van de Zaterdagse brug boven het water te hangen. Daarop werd doortastend ingegrepen: agent Van Doornewaard betrad de leegstaande kamer op nummer 119 waar het touw was vastgemaakt, maakte het los en liet het met de kreet 'van onderen' op straat vallen. Volgens sommigen had het vallende touw een man in het publiek geraakt, anderen wisten te vertellen dat een kind het touw op het hoofd had gekregen. Wat precies de aanleiding was bleef onduidelijk: misschien gaf de slechte reputatie van agent Van Doornewaard, een ruwe houwdegen, de doorslag, en wellicht was het onderbreken van een zo gezellig tijdverdrijf op zichzelf al voldoende aanleiding. Vaststaat evenwel dat de agenten bij het verlaten van het pand door de toeschouwers bepaald vijandig werden onthaald. De eerste klap werd uitgedeeld met een paraplu, waarna een heftig handgemeen uitbrak. Een politiesabel verdween in het water van de gracht, agent Van Doornewaard zocht een goed heenkomen in een kelder en zijn drie collega's trokken zich enigszins gehavend terug op het bureau Noordermarkt.⁹⁷

Vanaf het bureau vertrok een expeditie die de ingesloten Van Doornewaard moest ontzetten maar onderweg reeds op vastberaden verzet stuitte. Vervolgens kregen de gebeurtenissen hun eigen dynamiek: er werden meer agenten op straat gebracht, vanuit de omliggende straten trok meer publiek naar de Lindengracht waarna ter plaatse een veldslag tussen oproerige Jordaners en de politie uitbrak. De straten werden opengebroken en agenten bestookt met een hagelbui van stenen. Huizen waarin zij een goed heenkomen zochten, werden bestormd waarbij volgens het *Handelsblad* 'zoowel ruiten als roeien' werden stukgeslagen.⁹⁸ De brandweertelegraaf bewees goede diensten bij het verzenden van noodkreten van in het nauw gebrachte politiedetachementen. Een telegram dat rond halfvijf op het politiebureau ontvangen werd, verzocht dringend om assistentie en meld-

de: 'Men werpt ook bij de burgerij de vensters in. Het oproerige volk roert de trom en zingt de Marsaillaize.'⁹⁹ Glasgerinkel, tromgeroffel en strijdgezing moeten in de nabije omgeving goed hoorbaar zijn geweest en daarmee de mobilisatie van wederspanningen hebben bevorderd. Toch kwamen de gemoederen rond etenstijd plotseling tot bedaren, toen zowel oproerigen als agenten het strijdtoneel verlieten om de warme maaltijd te nuttigen. Daarna echter laaide het geweld weer op en werden agenten die van de huiselijke dis naar het bureau op de Noordermarkt terugkeerden, op straat mishandeld.¹⁰⁰

In de avonduren van zondag 25 juli bleven Jordaners en agenten rondom de Lindengracht stenen en sabelhouwen uitwisselen, waarbij de politie steeds het onderspit moest delven. De oproerigen maakten dankbaar gebruik van de omstandigheid dat zij op eigen terrein vochten: de charges met blanke sabel liepen telkens weer vast op een regen van stenen, dakpannen en ijzeren potten die vanaf de daken naar beneden werden geworpen.¹⁰¹ Een politiemacht van dertig man die rond acht uur optrok naar de Westerstraat omdat daar een 'volksmassa' met een rode vlag zou lopen, aanvaardde onmiddellijk na aankomst de terugtocht met achterlating van de bevelvoerende inspecteur Johan Hendrik Bosz. Deze raakte in handen van kwaadwillenden die dreigden hem in de gracht te zullen verdrinken. Schoonmaakster Chrisje Buurman-Van der Wouden uit de Westerstraat wist dat weliswaar te voorkomen, maar het voorval maakte diepe indruk onder collega's en ondergeschikten van het slachtoffer. Zij zagen hoe inspecteur Bosz ernstig gewond en buiten bewustzijn het bureau Noordermarkt werd binnengebracht. Toen de schemering viel trok de politie zich uit de straten terug. Lantaarns werden uitgedraaid of stukgeslagen en het politiebureau op de Noordermarkt veranderde in een belegerde veste, van tijd tot tijd bekogeld door met stenen gooierende buurtbewoners. Redding kwam later in de avond, toen motregen de oproerige Jordaners ervan overtuigde dat het voor deze dag genoeg was geweest.¹⁰²

De volgende dag, maandag 26 juli 1886, zouden de rollen worden omgedraaid. In de ochtenduren vertoonde de politie zich wijselijk niet op straat. Wel werden voortdurend berichten uitgewisseld als zou het Volkspark vol zijn met socialisten en zou ook Domela Nieuwenhuis met de tram daarheen op weg zijn. Het waren valse geruchten, maar dat deed aan de nerveuze stemming niets af.¹⁰³ Dat in het Volkspark niet werd vergaderd en Domela alleen in Amsterdam was om op het Centraal Station over te stappen op de trein naar Haarlem, betekende niet dat het oproer al ten einde was. Al rond halfnegen 's ochtends liepen troepen mensen door de Jordaan, soms gewapend met stokken en stenen, hier en daar ook met rode vlaggen. Van verschillende kanten klonk het 'Vrijheidslied' en een verslaggever van de *Amsterdamsche Courant* wist vanuit de Jordaan te melden: 'Tal van vrouwen en mannen dragen roode linten op de borst.'¹⁰⁴ In het begin van de middag zag een andere verslaggever hoe voorbereidingen werden getroffen voor een nieuwe confrontatie:

De straatjongens uit de buurt waren in den namiddag bezig ammunitie te vervaardigen. Men deelt ons mede, dat zij kalm weg met hamers de kleine steenen, langs de gracht, in tweeën klopten, en de stukken in manden wierpen, welke ze daarvoor hadden medegebracht.¹⁰⁵

De periode van verwachtingsvolle voorbereidingen kwam rond drie uur in de middag ten einde, toen een menigte vanuit de Lindengracht en Lindenstraat met stokken en stenen optrok naar het politiebureau op de Noordermarkt.

Daar ontstond al direct de indruk dat de situatie voor de slechts met sabels en wapenstokken bewapende agenten onhoudbaar werd. De in de stad gelegerde infanterie en huzaren werden te hulp geroepen. De kazernes lagen aan de oostzijde van de stad en gewapende troepen arriveerden pas rond zes uur op de Noordermarkt. Tegen die tijd waren in de Lindenstraat, Boomdwarsstraat en op de Lindengracht al bescheiden barricaden van stenen en stukken hout opgeworpen en waren op de Zaterdagse brug over de Lindengracht een rode en zwarte vlag gehesen. Tweehonderd man infanterie trok op naar de eerste barricade in de Lindenstraat. De tierende menigte werd vergeefs gesommeerd zich te verspreiden. Daarop volgde een salvo met los kruit, waarop het volk reageerde met tartende uitroepen die uitnodigden tot vuren. Daarna volgden salvo's met scherp en vielen de eerste doden. De barricade in de Lindenstraat, nog geen halve meter hoog, werd met gevelde bajonetten bestormd en genomen. Terwijl eenheden cavalerie en soldaten te voet de militaire macht kwamen versterken, hielden de Jordaners hun verzet nog enige uren vol. Op strategische punten werden wachtposten uitgezet die de buurt hermetisch van de buitenwereld afsloten. Militairen doorkruisten ondertussen de straten van de Jordaan. Op de Noordermarkt, Lindengracht en Brouwersgracht, in de Westerstraat, Boomdwarsstraat, Tuinstraat, Prinsenstraat en Anjelijsstraat werd het volk andermaal onder vuur genomen. Hier en daar werden de militairen onthaald op regens van stenen en zware voorwerpen van achter barricaden en vanaf de daken, maar tegenover de vuurkracht van ongeveer 450 manschappen bleek zulk verzet vergeefs.¹⁰⁶

De uiteindelijke balans van wat al heel snel het Palingoproer ging heten, bood een voor Amsterdamse oproeren ongekend bloedige aanblik. Op maandag 26 juli 1886 hadden 22 Amsterdammers ter plekke het leven gelaten, waren er 36 zwaargewonden gevallen, van wie nog eens vier in het gasthuis zouden overlijden, en waren naar schatting honderd mensen lichtgewond geraakt. Zelfs bankdirecteur Pierson raakte onder de indruk. De laconieke toon waarop hij in zijn dagboek over de straatgevechten in augustus en september 1885 had geschreven, maakte plaats voor oprechte ontzetting na het zien van de taferelen die zich in het vlak bij zijn woning gelegen Binnen Gasthuis afspeelden:

Een week ligt achter ons, die wij niet spoedig zullen vergeten. [...] Toen wij Maandag Middag aan tafel zaten, vernamen wij zooveel rumoer in het Binnen-

gasthuis, dat ik [...] besloot te gaan zien. Welk een toneel! Telkens een vigilante met gewonden en lijken. Zij kwamen ook op karren, of op schouders gedragen. In het geheel zijn er 60 of 70 personen ingebracht, waarvan 26 of dood waren of later overleden zijn. De troepen, na vergeefs zachten middelen beproefd en ten slotte bespeurd te hebben, dat wijken of schieten het alternatief was, hebben vuur gegeven, en wel bij herhaling.¹⁰⁷

Knetterende salvo's, rode vlaggen, barricaden in de straten, met doden en gewonden beladen handkarren: het leek allemaal angstig veel op de voorstellingen die Amsterdammers zich hadden gemaakt van de bloedige revoluties in Parijs. Dat menigeen de sociaal-democraten verantwoordelijk hield voor het Paling-oproer was dan ook te verwachten en verwonderlijk was alleen dat het nog tot 31 juli duurde voor de straatverkoop van *Recht voor Allen* werd verboden.

De woordvoerders van de SDB wezen echter alle verantwoordelijkheid van de hand: zij hadden nimmer propaganda gemaakt voor wreed volksvermaak als katknuppelen of palingtrekken. Zowel Domela Nieuwenhuis in *Recht voor Allen* als Jan Fortuyn in een afzonderlijk verschenen pamflet ontkende in alle toonaarden dat de socialisten ook maar iets met het gebeurde te maken hadden gehad, al veroordeelden zij het militaire geweld ondubbelzinnig. Zij legden alle verantwoordelijkheid voor het bloedbad bij de machthebbers, die in de voorgaande maanden niets hadden nagelaten om de haat onder het volk jegens de politie aan te wakkeren. De verbittering over het politieoptreden was nu in de Jordaan spontaan tot uitbarsting gekomen, maar dat hield met socialisme of de socialistische beweging geen enkel verband.¹⁰⁸

Toch waren er wel degelijk aanwijzingen voor betrokkenheid van ten minste een deel der Amsterdamse sociaal-democraten. Op de eerste dag van het oproer, zondag 25 juli, was in het Volkspark een kleine vergadering van honderdveertig man gehouden, die om halfdrie ten einde liep. Een troepje socialisten wandelde na afloop gezamenlijk door de Jordaan naar huis en belandde daardoor in het publiek dat op de Lindengracht van het palingtrekken genoot. Toen agent Van Doornewaard en zijn drie collega's door het publiek werden mishandeld omdat zij het spel hadden bedorven, zou een aantal bekende socialisten vooraan hebben gestaan. Agent H. Henrich was die dag vrij en in burger op familiebezoek in de Jordaan. Hij deed dienst in een andere sectie en werd door de omstanders dan ook niet als politieman herkend. Die omstandigheid had agent Henrich in staat gesteld, ongestoord te zien hoe

een 30 tal personen, meestal de vergaderingen van den Socialistischen bond bezoekende en waaronder zich de bekende P. Meegens, Bos, Cramer en Eckhardt bevonden na het verwijderen van het touw, naar dat perceel doordrongen en toen de agenten zich weder op de straat onder het volk bevonden, een hunner den agent van Doornewaard een slag met een parapluie op het hoofd gaf, en dat dit als 't ware het teken tot een algemeen verzet is geworden.¹⁰⁹

Agent Henrich kende zijn plicht en bleef ter plekke. Om tien voor zes kon hij berichten 'dat op de Lindengracht een magt van Socialisten aanwezig zijn waaronder P. Meegens de belhamel is'.¹¹⁰

Andere waarnemers van het strijdtoneel bevestigden dit beeld. Ook agent Postma herkende een aantal vaste bezoekers van het Volkspark, maar kon geen namen noemen. Rond halfzeven herkende agent Veltman in de Lindenstraat 'den bekenden Piet Meegens' in de menigte, terwijl agent Sunnotel op diezelfde plaats behalve Meegens ook de colporteur J.W. Kramer herkende. Volgens berichten in de pers zouden de socialisten Eckhardt en Meegens later die avond in de Jordaan zijn gearresteerd, waarbij de laatste nog stenen op zak zou hebben gehad.¹¹¹

Op de tweede dag van het oproer hielden de sociaal-democraten zich evenmin afzijdig. Opmerkelijk veel Amsterdamse socialisten blikten later terug op de 'bloedige maandag' waarop zij, geheel toevallig en zonder ook maar iets met het oproer van doen te hebben, in het strijdgewoel terecht zouden zijn gekomen. De zeventienjarige timmermansleerling H.H. Wollring, sinds een paar maanden lezer van *Recht voor Allen* en naar eigen zeggen 'ter slinks' bezoeker van het Volkspark, werd door zijn baas om een boodschap gestuurd en belandde midden in een schietpartij:

Dat ik er heelhuids ben afgekomen is wel een wonder – want ik stak de Noordermarkt over en ging door de Boomstraat. Toen er eensklaps geschoten werd en ik kennis maakte met het fluiten der kogels langs me heen, terwijl 3, 4 man tegelijk getroffen op de steenen sloegen – Kruijpend kwam ik ongedeerd in een kelder terecht – en toen na een kwartier het salon-schieten in die straat ophield dorst ik me te vertonen en zag ik kinderen, vrouwen en mannen op ladders en planken wegdragen. Dat maakte op mij een geweldige indruk en bracht in mij een groote geest van opstandigheid.¹¹²

Wollring kon tenminste nog aannemelijk maken dat zijn aanwezigheid in de Jordaan puur toevallig was. Andere Amsterdamse socialisten die later herinneringen aan het oproer ophaalden, konden dat niet.

Briljantsnijder A.S. de Levita was in juli 1886 nog maar net achttien jaar. Ook hij raakte op 'bloedige maandag' verzeild in een kogelregen, ditmaal in de Goudsbloemdwardsstraat:

Cavallerie! Ik kijk radeloos om me heen... daar is een open trap gelukkig en niet zoo ben ik er ingevlucht, de deur achter mij dicht werpende, of ik hoor het paffen der karabijnen en het neerploffen van de zware steenen. [...] Het waren de hachelijkste oogenblikken, die ik ooit doorleefd heb.¹¹³

Een ervaren straatvechter was A.S. de Levita zeker niet en als oud-leerling van het Nederlandsch Israëlitisch Seminarium in de Rapenburgerstraat, diamantbe-

werker aan het Rembrandtplein en bewoner van de oude 'Jodenhoek' rond het Waterlooplein was zijn aanwezigheid in de Goudsbloemdwaarsstraat hoogst opmerkelijk. Wat hem, anders dan nieuwsgierigheid, op deze maandag naar de Jordaan dreef, valt uit zijn memoires niet op te maken. Duidelijk wordt daarin wel dat hij, in de maanden die aan het Palingoproer voorafgingen, 'een trouw bezoeker van alle [socialistische] gelegenheden en vergaderingen' was geworden en al doende ooggetuige was 'van de meeste gebeurtenissen, opstootjes, relletjes en oproeren'.¹¹⁴ Dat Dolf de Levita uitgerekend die dag zo ver van huis rondwaalde, zal derhalve geen toeval zijn geweest.

Jan van Zutphen was ruim vijf jaar ouder dan de jongens Wollring en De Levita en was bovendien al langer en nauwer bij de beweging betrokken. Toch weerhielden noch zijn leeftijd en lidmaatschap van de SDB, noch zijn kalm gemoed hem ervan een kijkje bij het oproer te gaan nemen. Op de zondagavond van 25 juli, enkele uren na het uitbreken van het oproer, bracht zijn vriend en partijgenoot Johan Hartorf, oprichter en voorman van de socialistische jongelingenvereniging Hoop der Toekomst, hem op de hoogte van het gebeurde in de Jordaan. De volgende ochtend trokken beiden vanuit de Pijp naar het strijdperk. Uit Van Zutphens verhaal valt op te maken dat hij en Hartorf niet de enige sociaal-democraten waren die een dergelijk plan hadden opgevat. In de straten rondom de Noordermarkt werden de twee die ochtend 'voor en na geroepen en tot staan gebracht door vrienden, vakgenoten of partijgenoten, die op ondubbeltzinnige wijze uiting gaven aan hun haat jegens de met sabels en stokken hakende en slaande dienders'.¹¹⁵ De aanwezigheid van sociaal-democraten als Wollring, De Levita, Van Zutphen en Hartorf, allen jongelieden die het in de beweging nog ver zouden gaan schoppen, was opmerkelijk, niet alleen omdat zij niet in de Jordaan woonden, maar ook omdat geen van hen tot het contingent bekende straatvechters onder de socialisten gerekend kon worden. Dat zij in hun terugblikken op de 'bloedige maandag' van het Palingoproer geen melding maakten van door henzelf begane geweldplegingen, betekende evenwel niet dat alle socialisten op de tweede dag werkeloos hebben toegezien.

Na afloop van het Palingoproer legde de politie een lijst aan van slachtoffers van het militair geweld op maandag 26 juli 1886. Daarop staan de namen, beroepen en adressen vermeld van tientallen zwaargewonde en gesneuvelde Amsterdamse werklieden.¹¹⁶ Onschuldige voorbijgangers en de voornaamste oproerkraaiers zijn er in willekeurige volgorde bijeengebracht, precies zoals de omstandigheden van het oproer dat op straat hadden gedaan. Van de 59 namen zijn er twintig voorzien van onomwonden incriminerende bijschriften. Bij sommigen werd volstaan met simpele mededelingen als 'grote opruijer' of 'stond ongunstig bekend', maar in een aantal gevallen geven de opmerkingen meer inzicht in de achtergrond van de betrokkenen. Van de twintig slachtoffers die om uiteenlopende redenen als 'ongunstig' bekendstonden, waren er slechts vijf wier reputatie niet verder besmeurd werd met verwijten van 'opruijigheid' in het verleden of een 'steeds tartende houding en verzet tegen de politie'. Tien man-

nen maakten volgens de politie 'nog al' of 'veelal' misbruik van sterke drank. Twee van hen kregen het predikaat 'grootte dronkaard'.¹¹⁷

De betrokkenheid van figuren als deze was volledig in overeenstemming met het gebruikelijke beeld van Amsterdamse oproeren. Als altijd waren de mannen van stavast vooropgegaan, mannen die niet gewoon waren snel te buigen voor het gezag. Toch was maar een van hen eerder veroordeeld, wegens diefstal. Dat de 'opruijigen' niet noodzakelijk criminele of marginale figuren waren, bleek in het geval van de 26-jarige varkensslager Gerrit Riet uit de Eerste Leliedwarsstraat. Zijn spekslagerij werd weliswaar vooral beklant door de armere gezinnen in de buurt, maar dat nam niet weg dat Gerrit Riet als zelfstandig winkelier enig aanzien moet hebben genoten. Dat hij gescheiden van zijn echtgenote leefde en bij de politie te boek stond als een 'grootte opruijer', deed niets af aan de diepe indruk die zijn dood tijdens het Palingoproer op de bewoners van de Leliedwarsstraat maakte. Zijn buurjongetje, de schoenmakerszoon Theo Thijssen, was in juli 1886 net zeven jaar geworden, maar zou de 'bloedige maandag' waarop buurman Riet stierf als een persoonlijke herinnering blijven meedragen:

Er werd op straat geschoten door de soldaten. De slager uit de straat was dood thuisgebracht; hij was nog komen vragen of vader mee ging kijken, er waren relletjes op de Lindengracht, met palingtrekken, maar vader wou niet mee, gelukkig, en een halfuur later was de slager dood.¹¹⁸

Gerrit Riet mocht dan de spekslager voor 'klompjeskinderen' zijn en zonder zijn vrouw leven, dat hij als volmaakt onschuldige toeschouwer was gevallen, daarvan waren de familie Thijssen en de andere bewoners van de Eerste Leliedwarsstraat overtuigd.¹¹⁹

Vader Samuel Thijssen was behalveschoenmaker ook sociaal-democraat, maar hij kende zijn verantwoordelijkheden. Als goed huisvader had hij de uitnodiging van buurman Riet, om bij de relletjes te gaan kijken, afgeslagen en was rustig thuisgebleven. Menig sociaal-democraat gaf in deze dagen echter blijk van een niet te bedwingen oproerige inborst. Onder de twintig gewonden met een ongunstige reputatie werden er niet minder dan dertien door de politie als socialist herkend. Van een enkeling kon het lidmaatschap worden vastgesteld, maar het overgrote deel werd op grond van het trouw bezoeken van het Volkspark opgemerkt. Tot deze categorie behoorde de 27-jarige Adriana Maria Farber uit de Tuinstraat, die 'allerongunstigst' en als 'zeer opruijig' bekendstond en bovendien 'veelal de vrouwen-vergaderingen' in het Volkspark bezocht.¹²⁰

Alle andere gesignaleerde sociaal-democraten waren mannen, in leeftijd variërend van 18 tot 47 jaar. Voor een enkeling was de betrokkenheid bij de socialistische beweging de enige smet op een overigens helder blazoën. Dat gold ook voor de kleermakersgezel Leonard van Dijk uit de Anjeliërsstraat, die lid was van de SDB en een 'hevige voorstander dier partij'. Op de 'bloedige maandag' van 26 juli had hij om halfvier 's middags nog thuis bij zijn moeder gegeten. Drie uren later

werd deze 'smal geschouderd[e] achttienjarige jongeling' op de barricade in de Lindenstraat dodelijk getroffen door het eerste salvo met scherpe munitie.¹²¹

Andere sociaal-democraten hadden meer op hun kerfstok dan alleen een onfatsoenlijke politieke overtuiging. Van de dertien als sociaal-democraten herkende doden en zwaargewonden kwamen er niet minder dan elf in aanmerking voor kwalificaties als 'stond zeer ongunstig bekend', 'is zeer opruijig' of een combinatie van beide. Vier trouwe bezoekers van sociaal-democratische vergaderingen stonden bovendien als 'misbruiker van sterken drank' of 'groote dronkaard' te boek, terwijl van twee anderen, naast een trouw vergaderingbezoek, ook de regelmatige gang naar socialistische tapperijen werd opgetekend.

Een goed voorbeeld van dit type 'onfatsoenlijke' sociaal-democraten was de 41-jarige sigarenmaker Johannes Penning, die op maandag 26 juli 1886 van de Bierkaai, waar hij in de Schoutensteeg woonde, naar de Jordaan was gekomen en daar na een salvo dodelijk getroffen neerviel. Behalve dat Penning de socialistische vergaderingen trouw bezocht, stond hij als zeer opruiend en regelmatig gebruiker van veel sterke drank bekend. Ook de levenswijze van Jan Beuning van de Lijnbaansgracht ontlokte commentaar van politiezijde: 'Was trouw bezoeker van de Sociaal Democratische vergaderingen [...] groote dronkaard en leefde sedert 12 jaren gescheiden van zijne vrouw.' Zijn 47 jaren hadden Beuning er op maandag 26 juli 1886 niet van weerhouden om met een rode vlag in de hand een barricade te beklimmen. Hij overleefde het niet, maar het was een gebaar dat niet naliet indruk te maken. Na het oproer zou nog een socialist, de 'weggejaagde marinier' N.J. van den Broek, worden gearresteerd op verdenking van het hooghouden van de rode vlag op de barricade in de Lindenstraat.¹²²

Onder de 59 door de politie onderzochte slachtoffers vormden bezoekers van sociaal-democratische vergaderingen en andere 'opruiers' een minderheid. Niet minder dan 39 namen werden voorzien van verontschuldigend klinkende aantekeningen als 'omtrent hem is niets nadeeligs bekend'. Mejuffrouw Anna Christina Jansen, een naaister uit de Westerstraat, was 's avonds met een oliekannetje in de hand op weg naar haar werk, toen zij op de brug over de Brouwersgracht werd getroffen door een dodelijk schot. Nader onderzoek wees uit dat zij 'als fatsoenlijk bekend' had gestaan.¹²³ Toch bevond zich ook onder deze 39 slachtoffers een aantal figuren van twijfelachtig gehalte. Van de dode Hein Barends konden zelfs leeftijd en adres niet worden vastgesteld. Hij was 'zonder beroep of vaste woonplaats en bracht veelal den nacht onder den blooten hemel door'. De dertigjarige Willem Phennegers, een gesneuvelde uit de Marnixstraat, was volgens het politierapport een 'idiot'. De aantekeningen geven hier en daar blijk van een opmerkelijk fijnzinnig onderscheidingsvermogen bij de Amsterdamse politie. Karel Lodewijk Steenkamp van de Bloemgracht maakte weliswaar 'nu en dan misbruik van sterken drank', maar hij was gesneuveld zonder 'zich tegen de politie [te] hebben verzet'.

Onbekend is of dat ook gold voor de dertigjarige Johannes Heuperman uit de Jacob van Lennepstraat. Behalve dat hij tijdens het oproer gewond raakte aan het

rechteronderbeen, was de politie over hem 'niets nadeeligs' bekend geworden. Toch was juist deze dertigjarige kachelsmid de meest vooraanstaande sociaal-democraat onder de slachtoffers. Blijkbaar was de politie onkundig gebleven van Heupermans betrokkenheid bij de oprichting van de SDV in juli 1878, alsook van het feit dat hij in 1881 secretaris van de Centrale Raad was geworden. Sinds de oprichting in januari 1886 leidde Heuperman bovendien als secretaris, samen met Willem Ansingh, de Amsterdamse afdeling van de IJzer en Metaalbewerkerbond.¹²⁴ Heuperman overleefde zijn verwondingen en zou uiteindelijk zelfs de laatste overlevende van de SDV-oprichters worden. Nog in 1931 kon W.H. Vliegen, in een voordracht over de mannen die op 7 juli 1878 de Amsterdamse SDV hadden opgericht, voor de VARA-radio melden: 'Ik heb onlangs gehoord dat Heuperman nog leeft'.¹²⁵ Dat deze nestor van de sociaal-democratie bij het Palingoproer een serieuze verwonding had opgelopen, bleef echter onvermeld.

Dat de Amsterdamse socialist niet alleen als onschuldige toeschouwers bij het oproer betrokken waren, stond wel vast. Het troepje mannen dat op zondag 25 juli, de eerste dag van het Palingoproer, de onfortuinlijke politie-inspecteur Bosz te lijf was gegaan, bleek te zijn aangevoerd door Cornelis Johannes Wesselsz uit de Eerste Goudsbloemdwarstraat. Al voor hij poogde inspecteur Bosz te verdrinken, had deze 26-jarige sjouwerman zich doen kennen als 'trouwe bezoeker van de Sociaal Democr. vergaderingen en van tapperijen' en 'groote opruijer'. Dat Wesselsz tot de gesneuvelden van 'bloedige maandag' 26 juli behoorde, deed wel vermoeden dat hij zich ook op de tweede dag van het oproer duchtig had geweed.¹²⁶

Op dinsdag 27 juli was het vuur van het oproer gedoofd, al wierpen 'eenige kwade jongens' onder dekking van de avondschemering nog met stenen naar patrouillerende agenten en militairen.¹²⁷ Een hachelijker avontuur beleefde de agent die dinsdag in de Looiersstraten in het uiterste zuiden van de Jordaan surveilleerde. Hij was ver verwijderd van het strijdtoneel rond de Noordermarkt, maar dat weerhield matroos W.A. Langelaan en zijn vrienden er niet van de nietsvermoedende agent van achteren met een talhout op het hoofd te slaan. De agent overleefde het en Langelaan, volgens Vliegen 'een nogal bekend socialist', kreeg voor deze poging tot moord acht jaren gevangenisstraf.¹²⁸

Naast Langelaan werden nog eens 22 anderen in november en december 1886 voor hun aandeel in het oproer veroordeeld tot gevangenisstraffen van in totaal ruim dertig jaar. Onder hen waren matroos N.J. van den Broek, schilder J.W.B. Baars en werkman K. Lodewijks, van wie de pers al bij hun arrestatie had weten te melden dat zij bekende socialist waren en een rode vlag in het strijdgewoel hadden rondgedragen.¹²⁹ Een vierde beklagde in deze processen, de 'koopman' Frans Coenraad Domna, was lid van de SDB en werd tot anderhalf jaar cel veroordeeld voor gewelddaden, gepleegd tijdens de eerste dag van het oproer. Na zijn vrijlating keerde hij terug naar de plaats van de misdaad en vestigde zich als schoenmaker in de Lindenstraat. Daar trok hij rond 1893 opnieuw de aandacht van de Amsterdamse politie als vaste gast op de bijeen-

komsten van de 'Anarchistengroep' Zelfstandigheid.¹³⁰

Gezien de talloze en veelzijdige bijdragen van socialisten aan de gewelddadigheden van het Palingoproer, was het opvallend maar begrijpelijk dat de sociaal-democratie nog vele jaren met kracht en volharding de eigen onschuld bleef bepleiten. Dolf de Levita en Jan van Zutphen lieten hun ooggetuigenverslagen nog in 1930 en 1957 voorafgaan door vrome verzekeringen van volkomen afzijdigheid.¹³¹ In zijn geschiedenis van de beweging zou Vliegen weliswaar vermelden dat agent Henrich de socialisten Bos, Meegens, Kramer en Eckhardt bij het uitbreken van de eerste ongeregelde heden aan de Lindengracht had herkend, maar de betekenis van die identificatie werd onmiddellijk gerelativeerd: 'De genoemden echter waren, behalve Bos, geen van allen mannen van betekenis in de socialistische partij, en aan niemand hunner kan worden gedacht als aan een der leiders van deze beweging.'¹³² Vliegen wees er bovendien nadrukkelijk op dat Jan Mater uit de Tweede Boordwarsstraat, penningmeester van de Amsterdamse SDB-afdeling, als enige aangeklaagde in het proces tegen de stengooiers van 25 en 26 juli 1886 zou worden vrijgesproken. Dat leek de redenering sluitend te maken. Kruidenier Jan Mater was afdelingsbestuurder en derhalve een 'man van betekenis' in de partij. Hij was onschuldig en de politie kon zelfs niet bewijzen dat hij op de plaats van de misdaad was geweest.¹³³ De socialisten die er volgens de agenten Henrich, Veltman, Postma en Sunnotel wel waren geweest en die zelfs bij de gevechten vooraan hadden gestaan, waren geen bestuurders en konden derhalve volgens Vliegen onmogelijk tot de 'leiders van deze beweging' worden gerekend. Dat gold zelfs voor Bos, die weliswaar een vooraanstaand colporteur was, maar nimmer een bestuurspost bekleedde. Het ging blijkbaar ook op voor Jan Maters achttienjarige dochter Henriëtte, die met stenen naar agenten had gegooid en werd gearresteerd. Maar dat wapenfeit van de familie Mater vermeldde Vliegen niet.¹³⁴

In werkelijkheid waren de hiërarchische verhoudingen onder de Amsterdamse sociaal-democraten in 1886 ingewikkelder dan Vliegen schetste. De formele organisatie, met haar uiteenlopende bestuurstaken, gekozen functionarissen en schijnbaar geordende structuur, leek zelfs voor veel partijgenoten een rol op de achtergrond te spelen. Meer dan door formele functies en statutair vastgelegde procedures werd het aanzien van socialisten bij vriend en vijand bepaald door hun bravoure en vertoon van verbale en fysieke moed in het publieke domein. Jan Mater mocht dan afdelingsbestuurder zijn, als penningmeester trad hij nooit op de voorgrond, waardoor zowel de Amsterdamse straatjeugd als de politie van zijn bestaan nauwelijks weet kon hebben. Mannen als Bos, Meegens, Kramer en Eckhardt daarentegen stonden op dat moment in Amsterdam, en zeker in de Jordaan, bij vriend en vijand in aanzien als geduchte socialist van de daad. Piet Meegens werd als 'peperstrooier' zo beroemd dat zijn naam zonder veel nadere toelichting in de kolommen van toonaangevende bladen als het *Algemeen Handelsblad*, *De Tijd* en *De Nieuwe Gids* als soortnaam kon worden gebruikt.¹³⁵ Het Palingoproer was voor deze straatvechters bovendien bepaald niet de eerste con-

frontatie met de handhavers van wet en orde. Dat de troep van dertig socialisten, na afloop van de vergadering in het Volkspark, bij toeval op de Lindengracht belandde, klinkt aannemelijk. Evenzeer aannemelijk is echter dat, toen daar een opstootje met de politie uitbrak, deze ervaren straatvechters bij uitstek geneigd en in staat waren om de menigte verder aan te vuren.

Met hun rationeel en weloverwogen oordeel konden politieke leiders als Jan Fortuyn en Domela Nieuwenhuis het bloedbad om een paling onmogelijk voor hun rekening nemen. Omgekeerd waren zij die langs de Lindengracht en op de Noordermarkt met verhit gemoed en een steen in de hand de barricaden bemanden, op dat moment niet vatbaar voor overwegingen van politiek-strategische aard. In dit opzicht was het verschil tussen de 'opruijige' socialisten en de 'gewone' oproermakers uit de Jordaan marginaal. Beide groepen raakten betrokken in een oproer dat, als altijd en overal, niet tevoren was bedacht of georganiseerd, maar spontaan ontstond uit de combinatie van wijdverbreid ongenoegen, de toevallige aanwezigheid van een volksverzameling, onhandig optreden van orde-bewakers en stralend mooi weer.

Nabuuerschap en de talloze overeenkomsten in aard en afkomst tussen de Amsterdamse socialisten en andere oproerigen vergemakkelijkten het onderlinge contact en maakten hun samengaan tijdens het oproer mogelijk. Het Paling-oproer droeg daarvan de sporen, met de soms wonderlijke kruisingen van traditionele en nieuwe stijlelementen. Eeuwenoud was het optreden van opzichtig uitgedoste deelnemers aan oproeren, het slaan van de trom en het meevoeren van vaandels. Tegenover gewapende ordehandhavers hadden de dappersten zichzelf altijd al aangeboden als martelaar door met tartende kreten tot vuren uit te nodigen. Onder de deelnemers aan Amsterdamse oproeren hadden ook in het verleden de vrouwen, jongens en matrozen zich bijzonder onderscheiden, en dat onschuldige baldadigheden als het palingtrekken uitliepen op ernstige ongeregeldeheden en bloedvergieten, was ook al eerder vertoond.¹³⁶ Al deze traditionele trekken bleven in het Palingoproer goed herkenbaar, al werd een aantal elementen nu in een 'moderne', socialistische vorm gepresenteerd. De verkleedpartij bestond in 1886 uit het omhangen van opzichtige rode linten. Zo was kleermaker Leonard van Dijk in de laatste momenten voor zijn dood gezien: 'omhangen met een rood lint'.¹³⁷ Al in de eerste uren nadat het palingtrekken door agenten was beëindigd, had in de Westerstraat het traditionele tromgeroffel van de oproerigen geklonken, maar het begeleidend gezang werd nu gevormd door het socialistische 'Vrijheidslied', in 1871 op de muziek van de 'Marseillaise' geschreven door de Amsterdamse Internationaal P.J. Luitink. Zij die op de barricaden de militairen als vanouds met een honend 'vuur maar!' uitdaagden, hielden daarbij nu een rood strijdbanier omhoog.¹³⁸

Ook de plaats van handeling sloot nauw aan bij een lang gevestigde traditie. Een Amsterdams oproer zonder betrokkenheid van de Jordaners leek moeilijk denkbaar. Toch school juist in de geografische eigenaardigheden van het Palingoproer de voornaamste breuk met het verleden. Opvallend kalm bleef het in de

Willemsstraat en de aangrenzende Palmstraat. Juist de Willemsstraters, de mannen van het voormalige Franse Pad, hadden altijd een uiterst rumoerig volksdeel gevormd, dat bijvoorbeeld nog in het Kermisoproer van 1876 een voornaam aandeel had gehad. Terwijl zich op zondagavond langs de Lindengracht woeste tonelen afspeelden, kwamen agenten echter met geruststellende berichten uit de omliggende straten terug: 'Op ronde in burger bleek alles rustig in Willemstraat en Palmstr. Incl. dwarsstraten.'¹³⁹ Verslaggevers van de pers lieten zich zelfs door bewoners verzekeren dat de Willemsstraters gereedstonden om de politie te hulp te komen.¹⁴⁰

Het waren inderdaad de gebroeders Jacob en Leendert Mens uit de Willemsstraat die op de Zaterdagse brug over de Lindengracht twee wapperende rode en zwarte vlaggen neerhaalden en in het water wierpen. De visventers Mens bleven hun koning getrouw, zoals eerder hun vermaarde vader Ko 'de Bokkebek' dat had gedaan. Zijn hartstochtelijke Oranjeliefde had de Bokkebek echter in het verleden, net zomin als de andere Willemsstraters, weerhouden van actieve betrokkenheid bij oproeren en ander straatgeweld. Volgens de overlevering was Ko Mens in periodieke veldslagen met rivaliserende buurten juist krijgsheer en ceremoniemeester geweest:

Bij den krijg tusschen Jordaners en Jodenbuurters zouden de eerstgenoemden hebben gestaan onder bevel van [...] 'de Bokkebek', die echter ook de centrale persoonlijkheid was bij de feestelijkheden, waarmede de vrede tusschen Jordaan en Marken werd beklonken.¹⁴¹

Of het precies zo gegaan was, blijft onzeker, maar dat het verhaal verteld werd zegt veel over aanzien en positie van de familie Mens onder buurtgenoten en bewoners van andere stadsdelen.

Vader Mens had in zijn tijd gegolden als 'de Burgemeester van de Willemsstraat', een erepositie die hij in zijn functie van informeel kredietverschaffer had veroverd.¹⁴² Dankten de Bokkebekken daaraan hun aanzien in de eigen en belendende straten, hun invloedssfeer strekte zich waarschijnlijk niet tot de Lindengracht uit. Uit die hoek moet het fraaie grafschrift stammen dat als los pamflet verscheen bij het overlijden van Jacob Mens. De held van de Zaterdagse brug overleed in december 1887 en werd onder grote publieke belangstelling begraven. Er waren Amsterdammers die het bericht van zijn heengaan met plezier vernamen:

Hier ligt een vieze vuile klant,
Door dronkenschap is hij verbrand,
Hij was een eerste woekerklant,
En bracht daardoor veel leed tot stand.
Z'n ploertennaam was Bokkebek,
Daarbij zoo gierig als een vrek.

[...]

Een varken met den naam van mens,
Sta wandelaar, spuw hem op z'n pens.¹⁴³

Een zekere animositeit tussen de Willemsstraters, die zichzelf als de 'enige echte Jordaners' beschouwden, en de bewoners van het aangrenzende deel van de Jordaan leek onmiskenbaar.

Op de lijst van 59 zwaargewonden en gesneuvelden van het Palingoproer werden uit de Willemsstraat en Palmstraat elk slechts één slachtoffer vermeld. Uit de directe omgeving van het eigenlijke strijdterrein, tussen de Goudsbloemstraat en Westerstraat, waren elf slachtoffers te betreuren. Nog verder naar het zuiden strekte zich de rest van de Jordaan uit, van de Westerstraat tot aan de Passeerdersgracht. Van daar kwamen 21 slachtoffers.¹⁴⁴ Het laatstgenoemde, meest zuidelijke deel van de Jordaan was veel groter dan de kleine buurtjes rond de Willemsstraat of de Lindengracht en dat verklaart voor een deel het grote verschil in aantallen. Daar staat tegenover dat deze slachtoffers een flink eind verder van huis moesten om aan het oproer te kunnen deelnemen. Omgekeerd is, gezien de onmiddellijke nabijheid van de Willemsstraat en de Palmstraat, het aantal van twee slachtoffers uit die buurt wel erg laag.

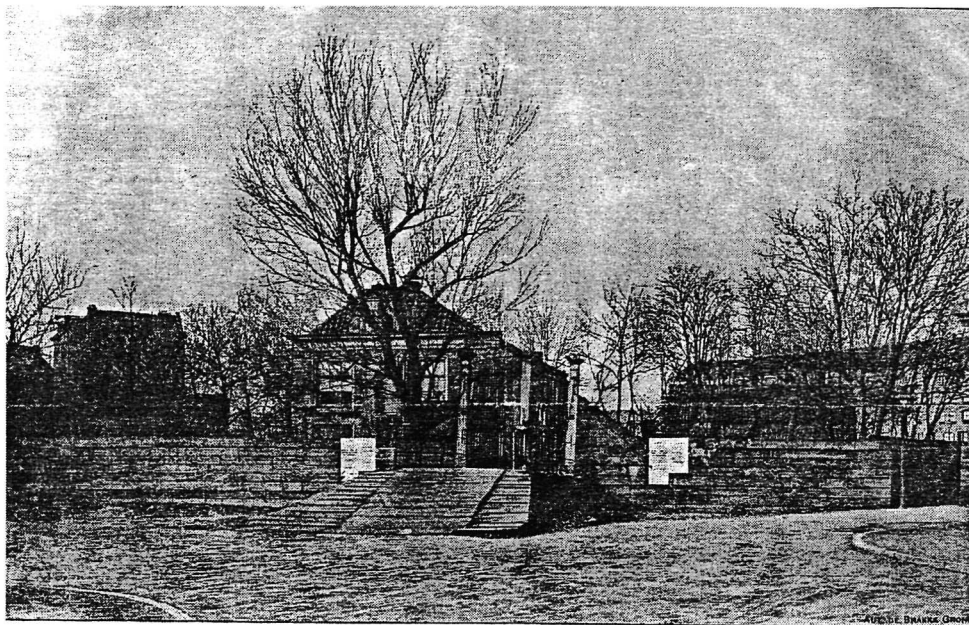
De bewoners van de Willemsstraat moeten in juli 1886 in overgrote meerderheid hebben afgezien van het ook door hen altijd zeer gewaardeerde tijdverdrijf dat het oproer bood. Dat is merkwaardig, temeer omdat het Palingoproer zich gedurende twee volle dagen in de aangrenzende straten afspeelde. De onmiskenbare betrokkenheid van socialisten bij het oproer moet de Willemsstraters kennelijk hebben afgeschrikt. Voor oplettende waarnemers was de 'socialistische' vormgeving van de oproerige traditie in deze dagen duidelijk herkenbaar. Terecht merkte *De Werkmansbode* van Heldt in deze dagen op: 'De oude Jordaanbevolking wist nooit van roode en zwarte vlaggen, [...] en nog minder dacht zij aan barrikades.'¹⁴⁵ De Jordaners uit de directe omgeving van het bureau Noordermarkt en van het nog verder weg gelegen stuk Jordaan ten zuiden van de Westerstraat, leverden hun bijdrage aan het oproer niettemin in groten getale en vol enthousiasme. Voor hen waren, anders dan voor de Willemsstraters, rode en zwarte vlaggen, socialistische liederen en barricaden kennelijk geen reden zich afzijdig te houden.

De scheidslijn moet al vanaf januari 1885 getrokken zijn. Met de ingebruikneming van het Volkspark, ter hoogte van waar de Bloemgracht en Baangracht elkaar raakten, waren de parallelstraten tussen de Goudsbloemstraat en de Lauriergracht het terrein geworden van de belaagde sociaal-democraten. In westelijke richting trokken zij er ter vergadering, in omgekeerde richting ging het vanuit het Volkspark naar het centrum om met *Recht voor Allen* te colporteren. Sinds de woelige maanden van 1885 waren de Jordaanstraten ten zuiden van de Willemsstraat de plaats waar de in het centrum uiteengedreven demonstraties en optochten zich ongestoord konden hergroeperen. Van de twaalf socialisten op

de lijst van gesneuvelden en zwaargewonden, woonden er drie op of rond de Lindengracht, zes in de Jordaan ten zuiden van de Westerstraat en drie elders in de stad. De twee slachtoffers uit de Willemsstraat en de Palmstraat waren geen van beiden socialist.¹⁴⁶

Misschien schuilt hierin ook de verklaring voor een laatste merkwaardig aspect van het Palingoproer. De deelnemers aan Amsterdamse oproeren hadden zich weliswaar van oudsher in de Jordaan verzameld, de praktijk was altijd geweest dat zij vervolgens naar het centrum van de stad optrokken. Oproerige stoeten liepen liefst langs de Heren- en Keizersgracht, waar de stadspaleizen hun vensters verloren, om de feestelijkheden te beëindigen op centraal gelegen pleinen als de Dam, het Koningsplein of de Botermarkt. Op 25 en 26 juli 1886 ontbrak deze dynamiek echter volkomen. Voor het eerst in de lange geschiedenis van Amsterdamse oproeren maakte men geen aanstalten de stad in te trekken en verschanste men zich achter barricaden. Het Palingoproer bleef volkomen stationair en had daarmee een volstrekt nieuw karakter.

De socialistische voorstellingen van de opeenvolgende Franse revoluties moeten aan deze plotselinge innovatie ten grondslag hebben gelegen. De revolutionaire straatgevechten van de Parijse *faubourgiens* werden in beeld, woord en geschrift verzinnebeeld met de straatbarricade, tot het uiterste verdedigd door mannen en vrouwen met hooggeheven vaandel. Redevoeringen in het Volkspark, prenten, artikelen in *Recht voor Allen* en liedteksten als die van P.C. de Ruijter hadden de barricade als icoon van opstandigheid bij het Amsterdamse publiek bekendgemaakt. Precies als de revolutionaire arbeiders van Parijs leken de Amsterdamse oproermakers zich nu, ter verdediging van eigen huis en haard, achter hun barricaden te hebben verschanst. Daarmee was de Jordaan, althans tussen de Goudsbloemgracht en Lauriergracht, een autonome wijkplaats voor de vogelvrije socialisten geworden.

Het oude Volkspark.

[12] Het volkspark rijp voor de sloop in 1891.